

Fizikalna merjenja 2 – vaje 2014

Klemen Bučar, F2 IJS

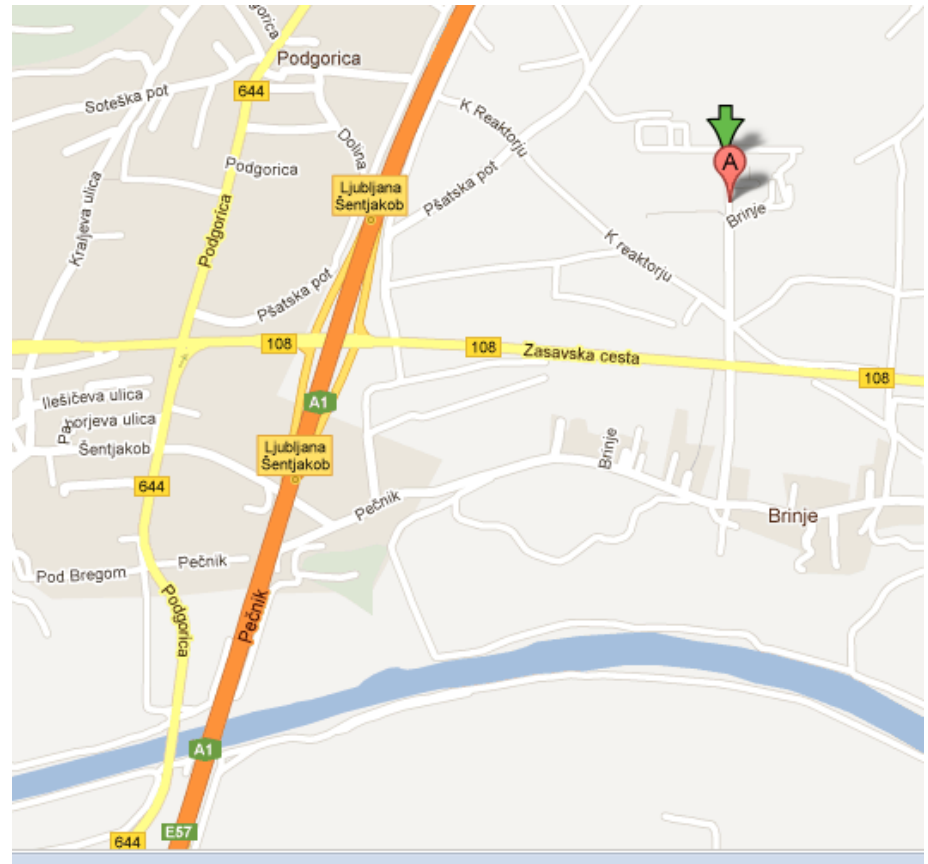
Kontakt

klemen.bucar@ijs.si

Telefon: 01-5885275

Pisarna: RCP, Brinje,

Pospeševalnik

Program dela

- Pospeševalniki (žarkovna optika)
- Zgradba atoma
- Interakcija delcev s snovjo
- Detektorji ionizirajočega sevanja
(plinski, polprevodniški, scintilacijski)
- Ločevanje delcev
- Dozimetrija
- Obisk RCP

Režim dela

- Vaje pred tablo
- 2 kolokvija + pisni izpit iz vaj (DATUMI!)
- Spletna učilnica

Literatura:

1. Leo, *Techniques for Nuclear and Particle Physics Experiments*, Springer
2. Cvelbar, *Merjenje ionizirajočega sevanja*
3. Wilson, *An Introduction to Particle Accelerators*, Oxford
4. Lee, *Accelerator Physics*
- (5. Ž. Šmit, *Spektroskopske metode s pospešenimi ioni*)

Energije reakcij

- Atomska in mol. fizika: 0.1 eV .. 100 keV
- Fizika jedra: 0,1 MeV .. 100 MeV
- F. osnovnih delcev GeV, TeV, PeV,...

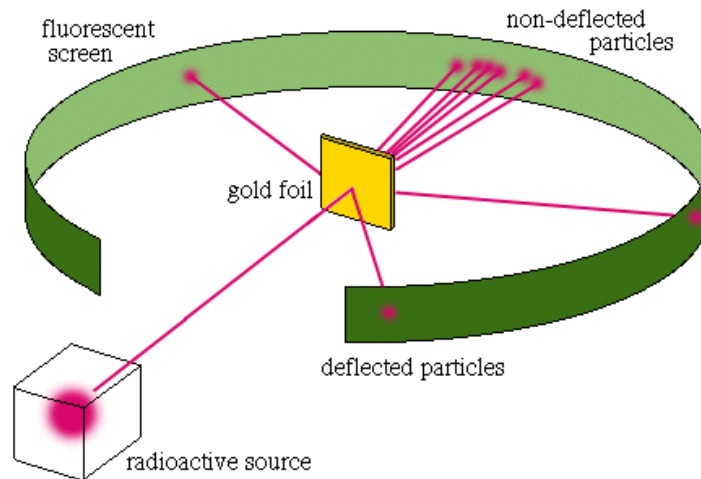
Orodje: POSPEŠEVALNIKI
(uporaba v fiziki in medicini)

Ideja pospeševalnika

1. Izvir
2. Pospeševanje
3. Transport žarka
4. Tarča
5. Spektrometri

Naravni pospeševalniki

- α delci (Ra, Th), ≈ 5 MeV, 1911 Rutherford

- kozmični žarki („galaktični posp.“) do 10^{20} eV

Pospeševalniki

Enosmerni (elektrostatični)

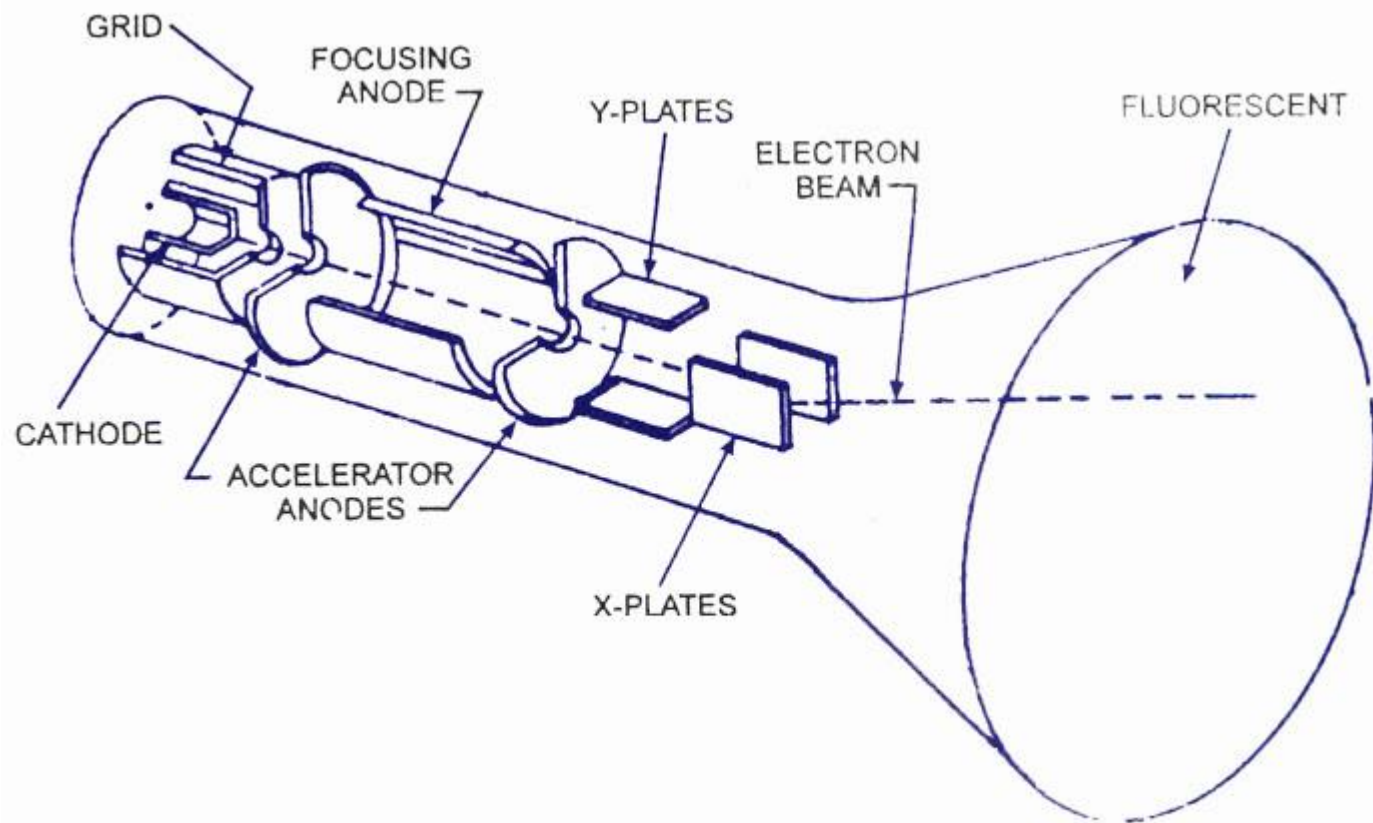
- katodna cev (CRT)
- rentgenska cev
- van de Graaffov posp.
- tandentron

- stalen žarek

Izmenični

- Linac
- ciklotron
- sinhrotron
- ...

- gruče

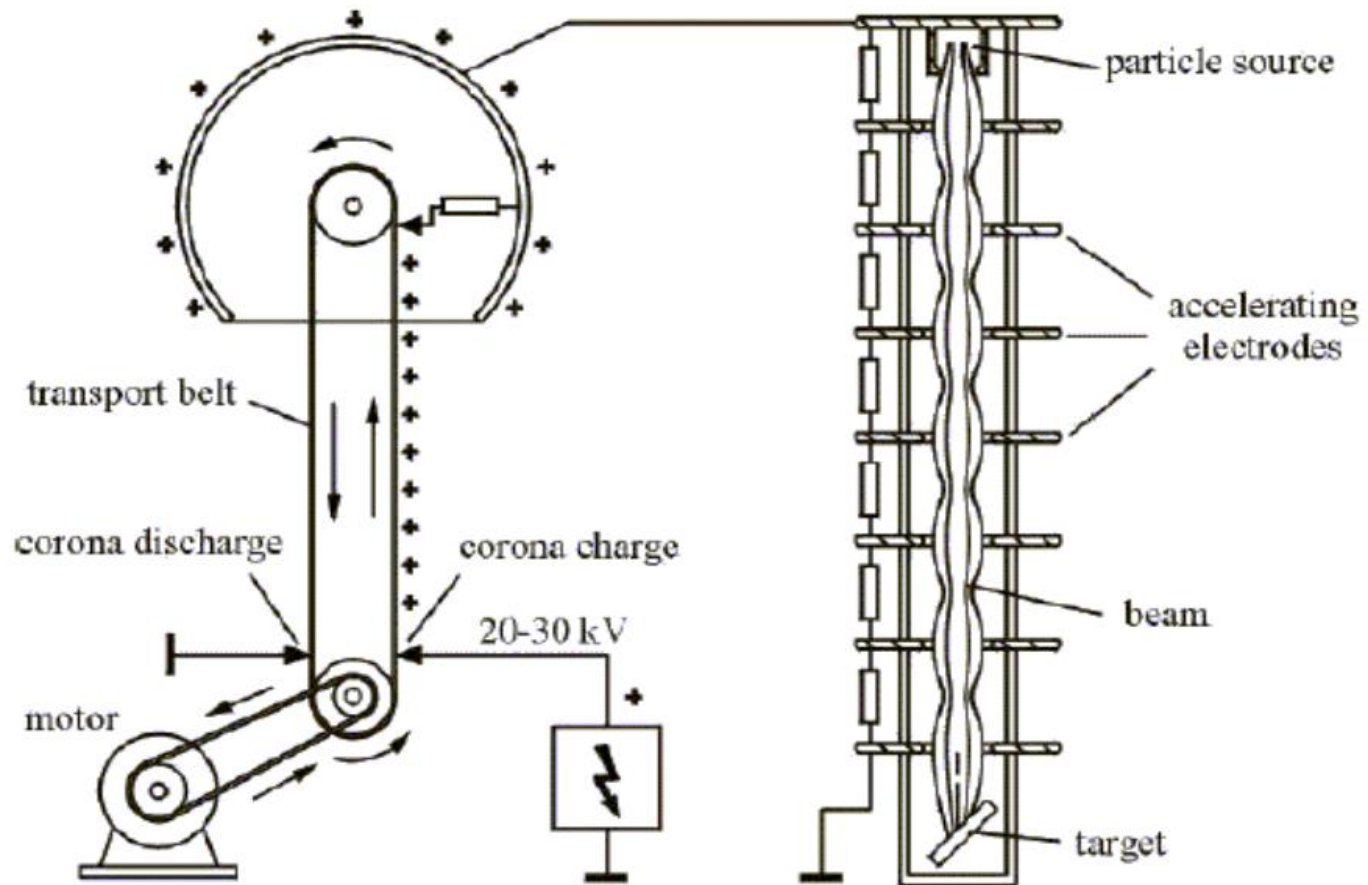

CRT

Cathode Ray Tube

van de Graaff

Naloga za ogrevanje

van de Graaffov pospeševalnik

- Največja napetost: 15 MV.
- Elektrode po 50 kV.
- $R_1 = 500 \text{ M}\Omega$.

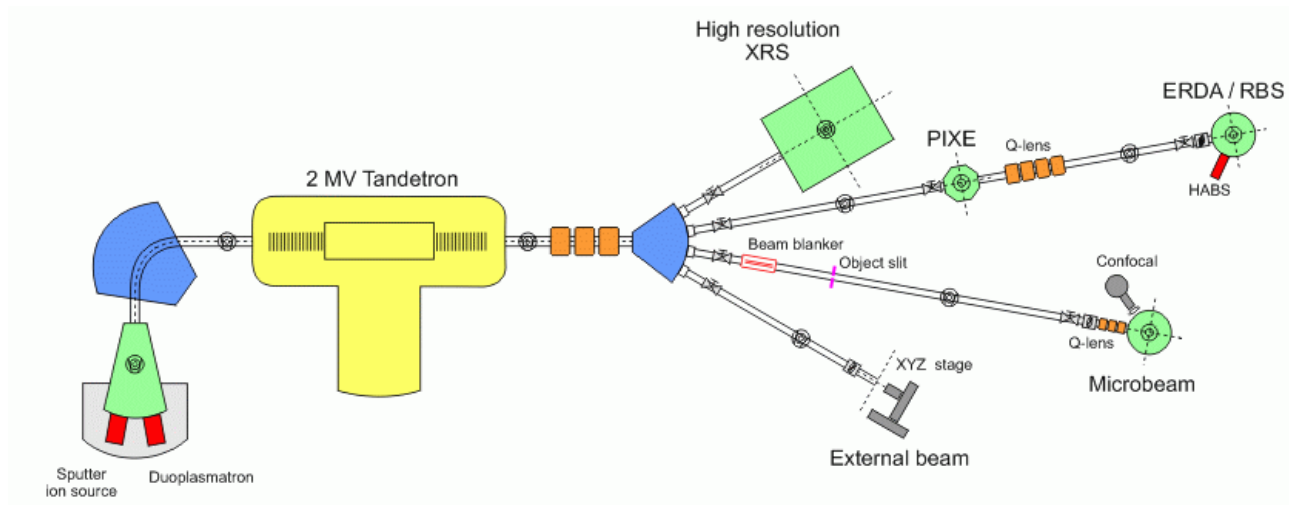
Kolišen tok teče po uporih? Kolikšna moč se troši? Kolikšna moč se troši v tarči, če se protoni popolnoma ustavijo? Tok protonov je $10 \mu\text{A}$.

Tandetron

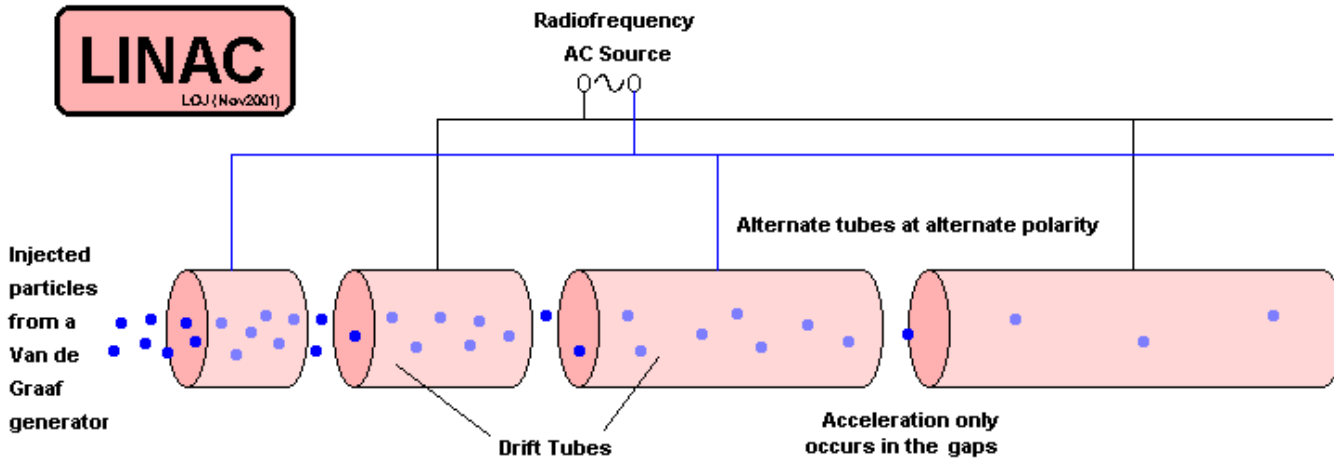
IJS – ionski pospeševalnik

- 2 MV
- 4 eksperimentalne linije
- predviden ogled

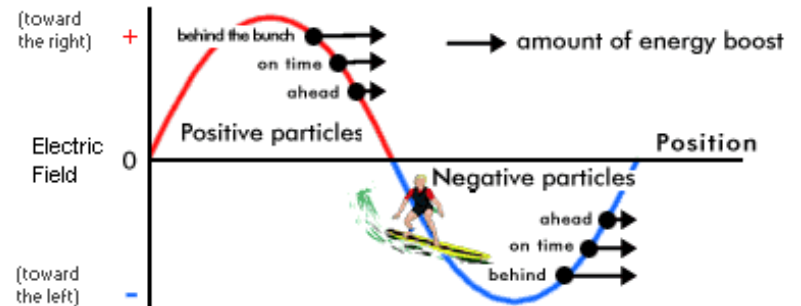
<http://www.rcp.ijs.si/mic/>

Linearni pospeševalnik

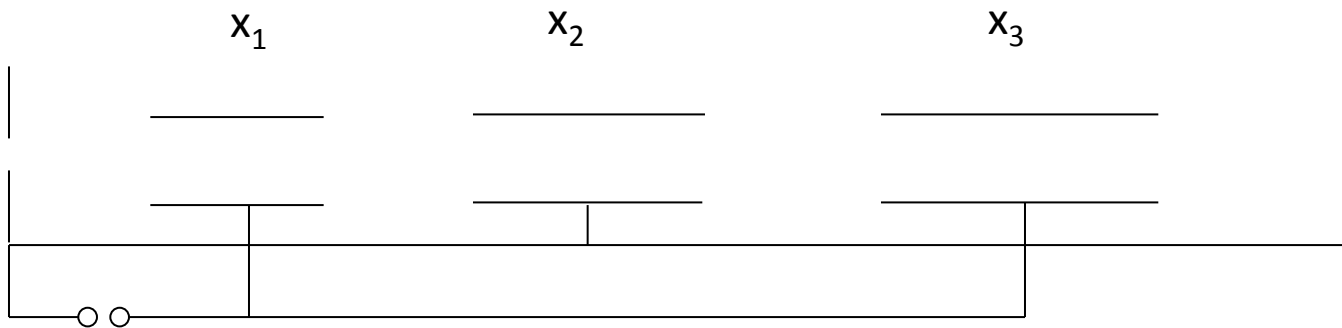

SLAC @ Stanford (50GeV, 3,2km)

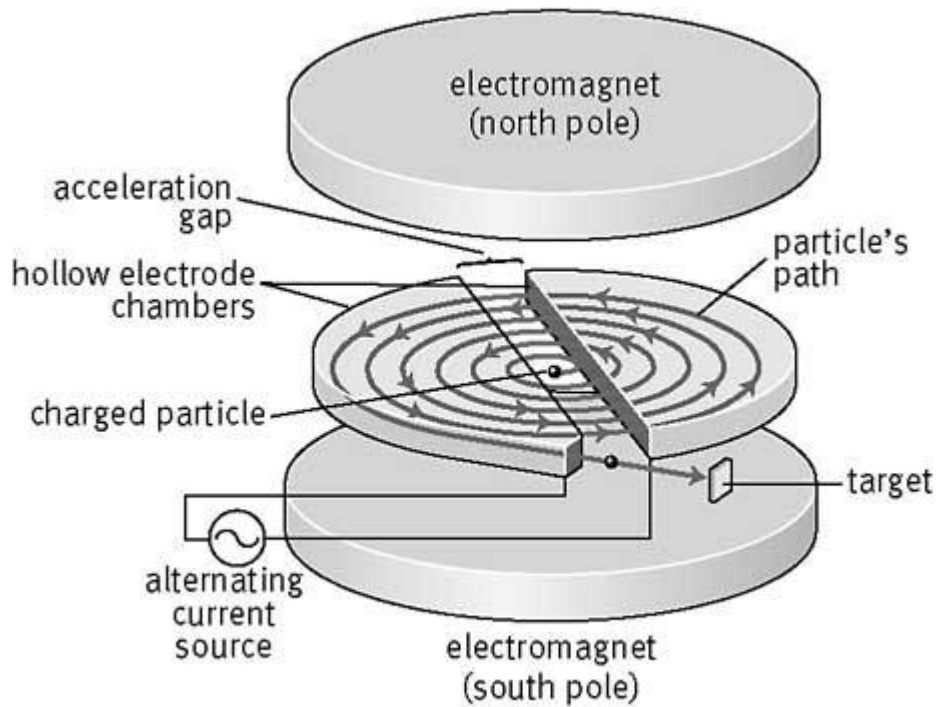

Naloga

Z linearnim pospeševalnikom pri frekvenci 0.5 Ghz pospešujemo elektrone od 100 keV do 1.3 MeV. Pospeševalnik ima tri votline. Kolikšne naj bodo njihove dolžine?

CIKLOTRON

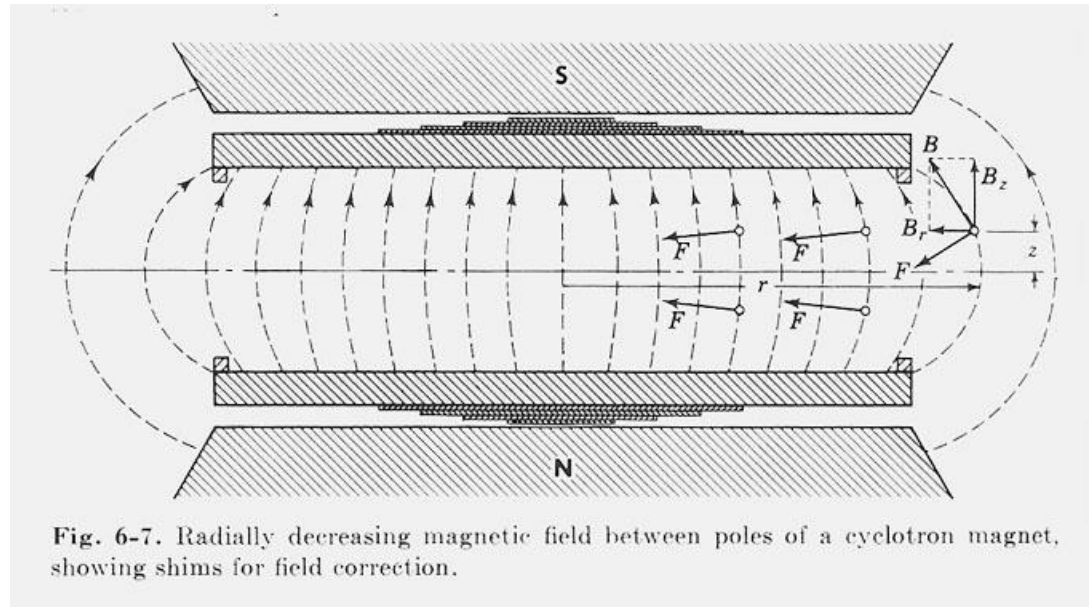

Precision Graphics

- Ciklotronska frekvenca
- Gibanje v osi z?

Šibko fokusiranje

Magnetno polje
dobi majhno
radialno
komponento,
ki lahko
fokusira v smeri
osi z in radija.

Lorentzova sila

$$\frac{d}{dt} m\gamma\vec{v} = e(\vec{E} + \vec{v} \times \vec{B})$$

Kartezične:

$$X: \quad \frac{d}{dt} m\gamma\dot{x} = e(E_x + \dot{y}B_z - \dot{z}B_y)$$

$$Y: \quad \frac{d}{dt} m\gamma\dot{y} = e(E_y + \dot{z}B_x - \dot{x}B_z)$$

$$Z: \quad \frac{d}{dt} m\gamma\dot{z} = e(E_z + \dot{x}B_y - \dot{y}B_x)$$

Lorentzova sila

$$\frac{d}{dt} m\gamma\vec{v} = e(\vec{E} + \vec{v} \times \vec{B})$$

Cilindrične:

$$r: \frac{d}{dt} (m\gamma\dot{r}) - m\gamma\dot{\varphi}^2 r = e(E_r + r\dot{\varphi}B_z - \dot{z}B_\varphi)$$

$$\varphi: \frac{1}{r} \frac{d}{dt} (m\gamma r^2 \dot{\varphi}) = e(E_\varphi + \dot{z}B_r - \dot{r}B_z)$$

$$z: \frac{d}{dt} (m\gamma\dot{z}) = e(E_z + \dot{r}B_\varphi - r\dot{\varphi}B_r)$$

Šibko fokusiranje v smeri z (e^-)

- Polje z majhno radialno komponento:

$$B_r = \frac{\partial B_r}{\partial z} z$$

- Enačba gibanja:

$$\ddot{z} + n \omega_c^2 z = 0$$

Indeks polja: $n = - \frac{r_0}{B_z} \frac{\partial B_r}{\partial z}$, stabilno pri $n > 0$

(predznak je odvisen od naboja in smeri!)

Določanje tira

$$z(t) \rightarrow z(s), \dot{z} = z' v, \ddot{z} = z'' v^2$$

Tir reši: $z'' + \frac{n}{r_0^2} z = 0$, harmonično gibanje

Matrični zapis:

$$\begin{bmatrix} z \\ z' \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \cos(s/s_z) & s_z \sin(s/s_z) \\ -1/s_z \sin(s/s_z) & \cos(s/s_z) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} z_0 \\ z_0' \end{bmatrix}$$

$$s_z = r_0 / \sqrt{n}$$

„sektorski magnet“

Podobno velja za radialno gibanje

- polje: $B_z = B_0 + \frac{\partial B_z}{\partial r} (r - r_0) = B_0(1 - n \frac{\rho}{r_0})$
- gibalna enačba: $\ddot{\rho} + (1 - n) \frac{v^2}{r_0^2} \rho = 0$
- harmonično gibanje, če $n < 1$.
- matrični zapis:

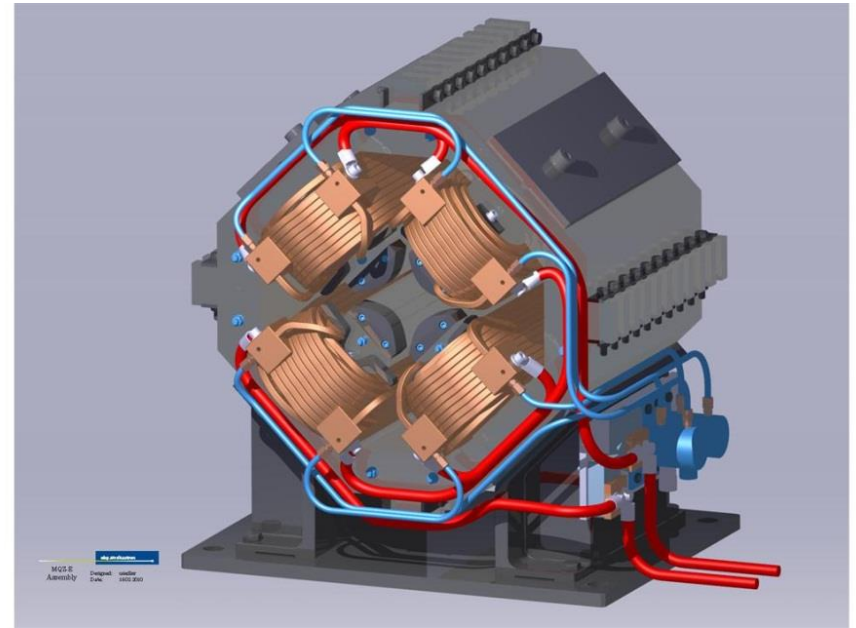
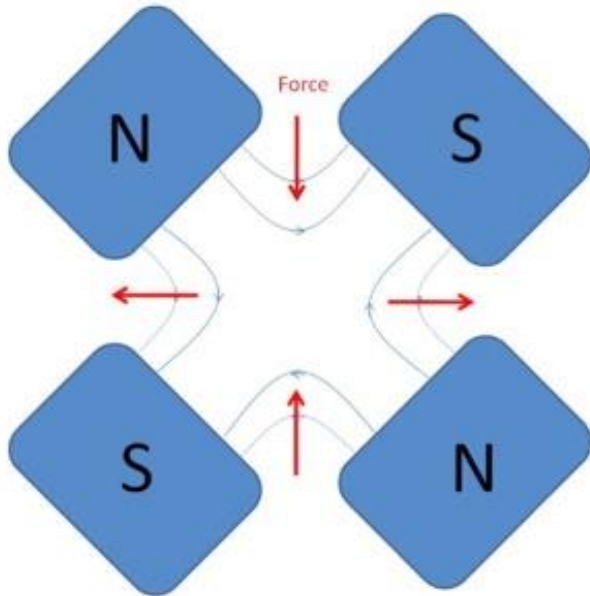
$$\begin{bmatrix} \rho \\ \rho' \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \cos(s/s_r) & s_r \sin(s/s_r) \\ -1/s_r \sin(s/s_r) & \cos(s/s_r) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \rho_0 \\ \rho_0' \end{bmatrix}$$
$$s_r = r_0 / \sqrt{1 - n}$$

Odvisnost polja za e^-

$$B_z = B_0 \left(\frac{r_0}{r} \right)^n$$

- $B_r = - \frac{n B_0}{r_0} z$
- $B_z = B_0 \left(1 - n \frac{r-r_0}{r_0} \right)$

Močno fokusiranje (kvadrupolni magnet)

- V eni smeri fokusira, v drugi defokusira
- V parih dosežemo fokusiranje

Kvadrupolno polje

- $B_x = \frac{\partial B_x}{\partial y} y, B_y = \frac{\partial B_y}{\partial x} x$
- Iz $\text{rot}(\vec{B}) = 0$ dobimo $\frac{\partial B_x}{\partial y} = \frac{\partial B_y}{\partial x} = g$
- enačbi gibanja: $m\gamma\ddot{x} = -e\dot{z}B_y, m\gamma\ddot{y} = e\dot{z}B_x$
- tir: $x'' + k^2x = 0, y'' - k^2y = 0$

$$k = \sqrt{eg/p}, p = m\gamma v$$

Matrika kvadrupolnega magneta

$$\text{Smer X: } \begin{bmatrix} \cos(kz) & 1/k \sin(kz) \\ -k \sin(kz) & \cos(kz) \end{bmatrix}$$

$$\text{Smer Y: } \begin{bmatrix} \cosh(kz) & 1/k \sinh(kz) \\ k \sinh(kz) & \cosh(kz) \end{bmatrix}$$

Tanek kvadrupolni magnet, $kz \ll 1$, debelina $z \rightarrow 0$:

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 \\ \pm k^2 z & 1 \end{bmatrix}$$

Tanka leča

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 \\ \pm 1/f & 1 \end{bmatrix}, \quad -\frac{1}{f} \text{ zbiralna, } \frac{1}{f} \text{ razpršilna}$$

Prazen prostor dolžine l

$$\begin{bmatrix} 1 & l \\ 0 & 1 \end{bmatrix}$$

Dva kvadrupolna magneta

f_2, f_1 , razdalja d , ($f > 0$, zbiralna leča)

$$\begin{bmatrix} 1 - d/f_2 & d \\ -\frac{1}{f_2} - \frac{1}{f_1} + \frac{d}{f_1 f_2} & 1 - d/f_1 \end{bmatrix}$$

1. $f_2 < 0, f_1 > 0, |f_1| = |f_2| = f$

2. $f_2 > 0, f_1 < 0, |f_1| = |f_2| = f$

Neto fokusiranje v obeh smereh, gorišči pa NE sovpadata.

Kje je gorišče za vzporeden žarek?

- lečo obdamo s praznim prostorom b
- preslikamo točko $\begin{bmatrix} y \\ 0 \end{bmatrix}$ in zahtevamo, da žarek seka os x za vsak y

$$1. \quad -bd + f(f - d) = 0 \rightarrow b = \frac{f(f-d)}{d}$$

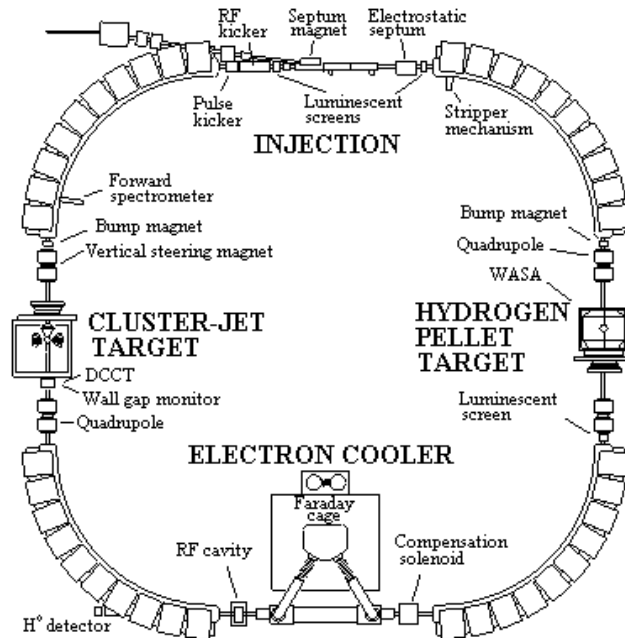
$$2. \quad -bd + f(f + d) = 0 \rightarrow b = \frac{f(f+d)}{d}$$

Gorišči ne sovpadata!

SINHROTRONI

pospeševanje, fokusiranje, zavoje, potovanje

CERN, Ženeva

Uppsala

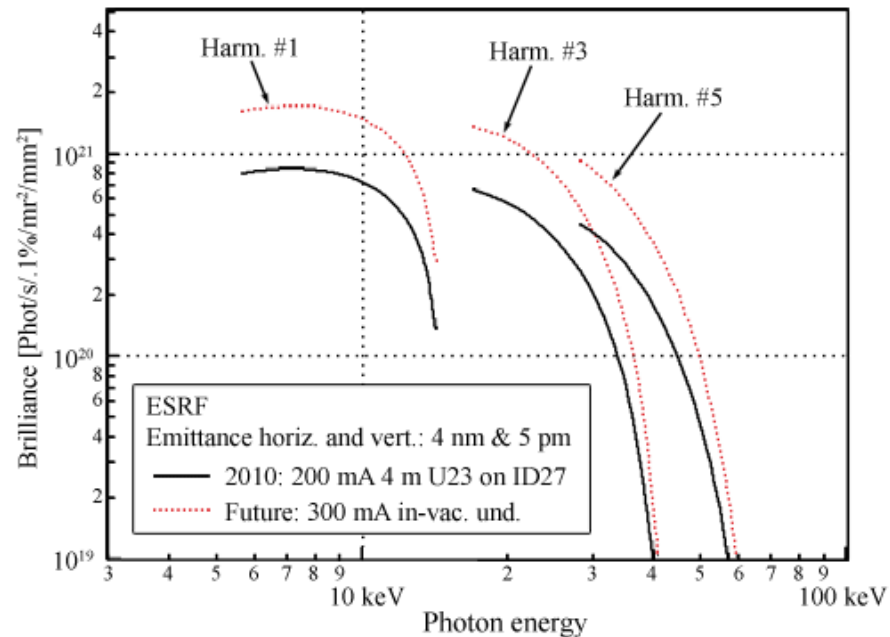
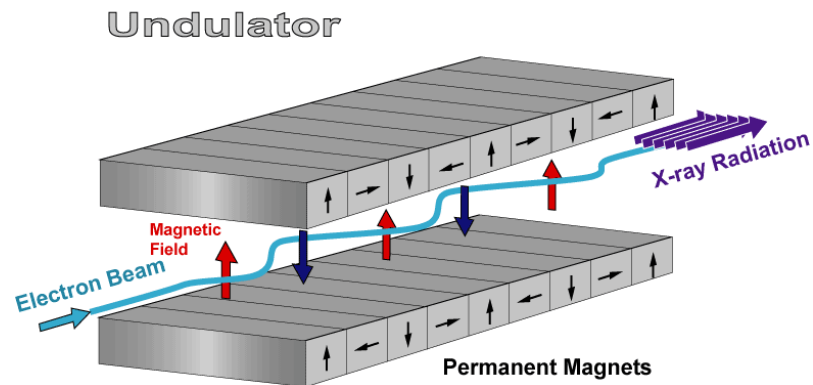
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_synchrotron_radiation_facilities

Sinhrotroni kot vir fotonov

- Izkoriščamo sevanje pospešenih delcev
- Magneti, wigglerji, undulatorji

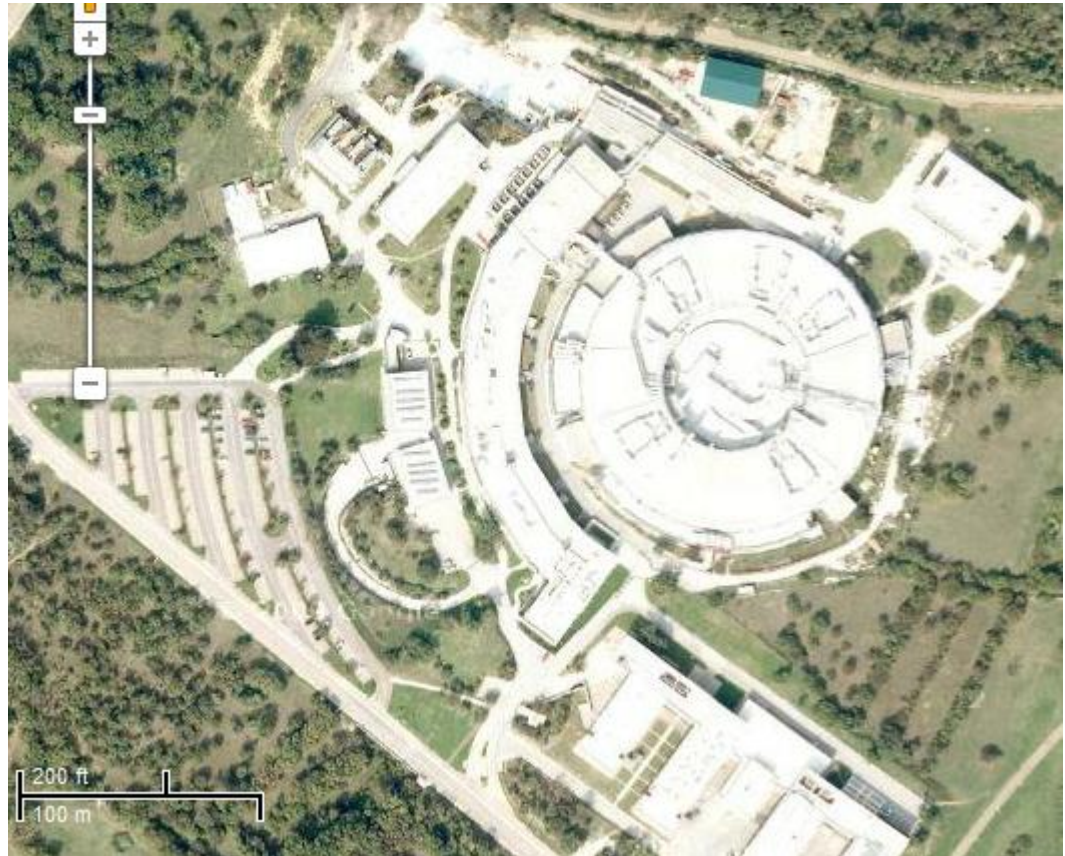
Rezultat:

- koheretna polarizirana svetloba
- zvezen spekter, IR – žarki X (50keV)
- veliko aplikacij

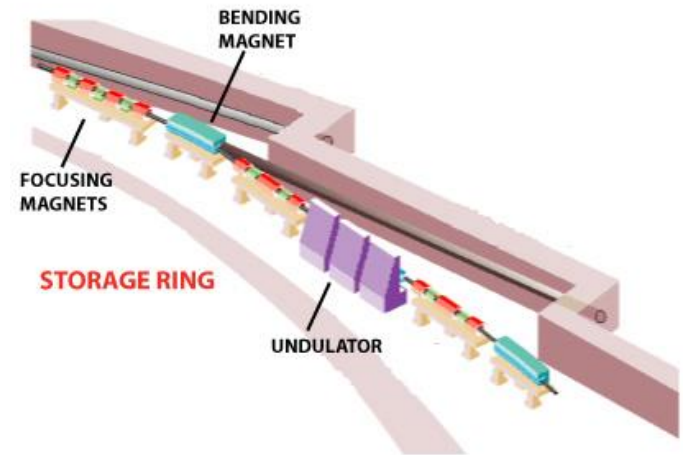
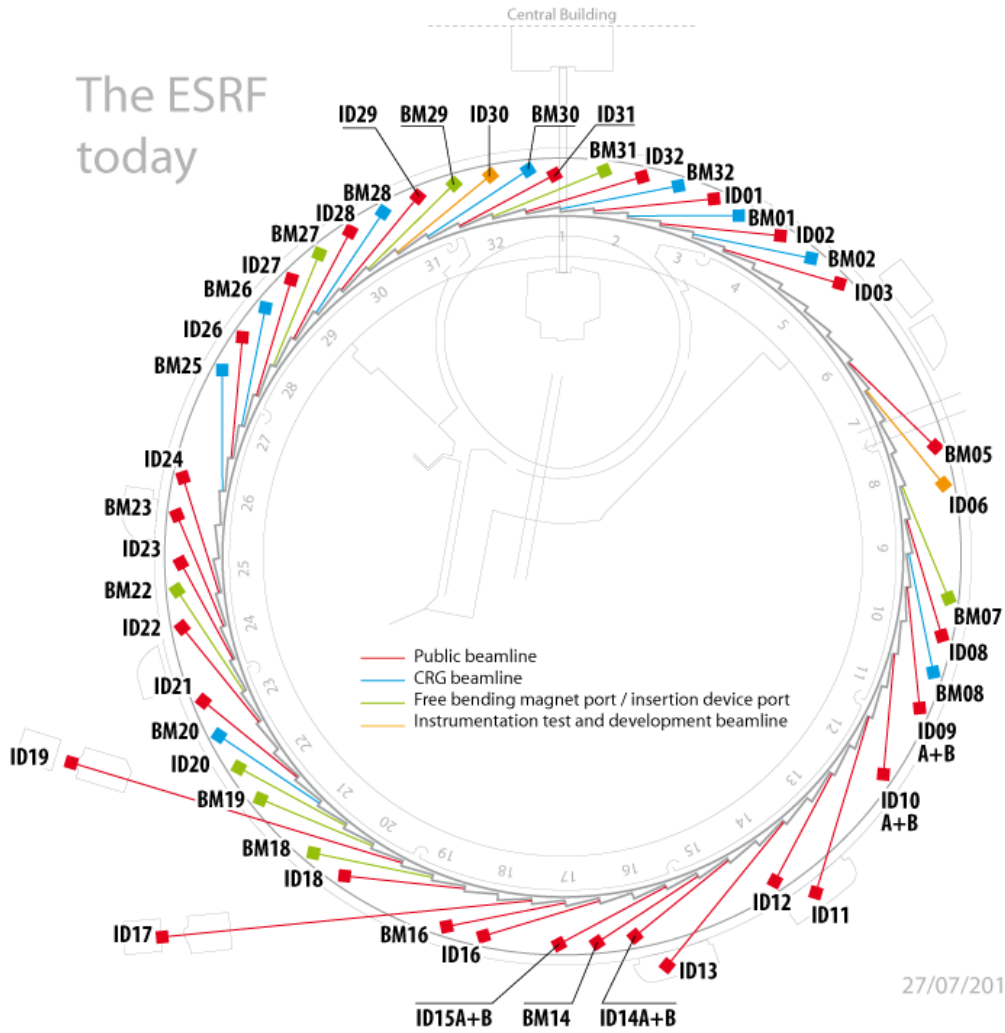

ELETTRA

- 2,4 GeV
- obseg 260m
- UV, X žarki
- 25 linij
- FEL

The ESRF today

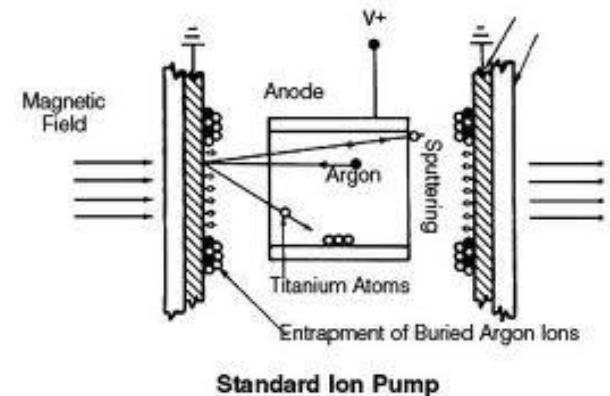
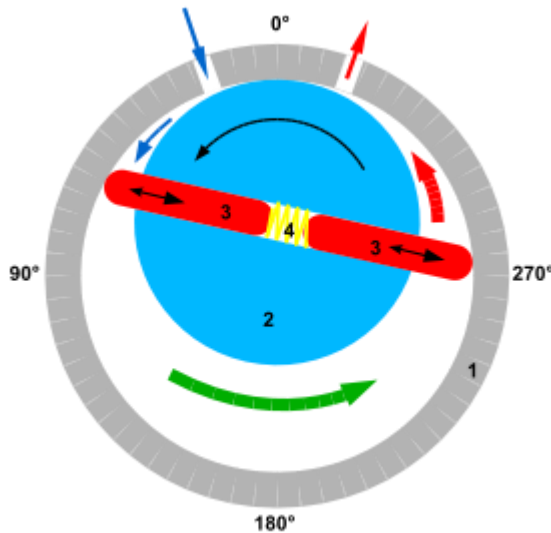

Vakuuum

- daljša prosta pot molekul plina
- manjši fluks molekul na površino
- odstranjevanje nečistoč s površine
- omogoči visoke napetosti
- v praksi merimo v mbar (hPa)
- HV (10^{-6}), UHV (10^{-9})

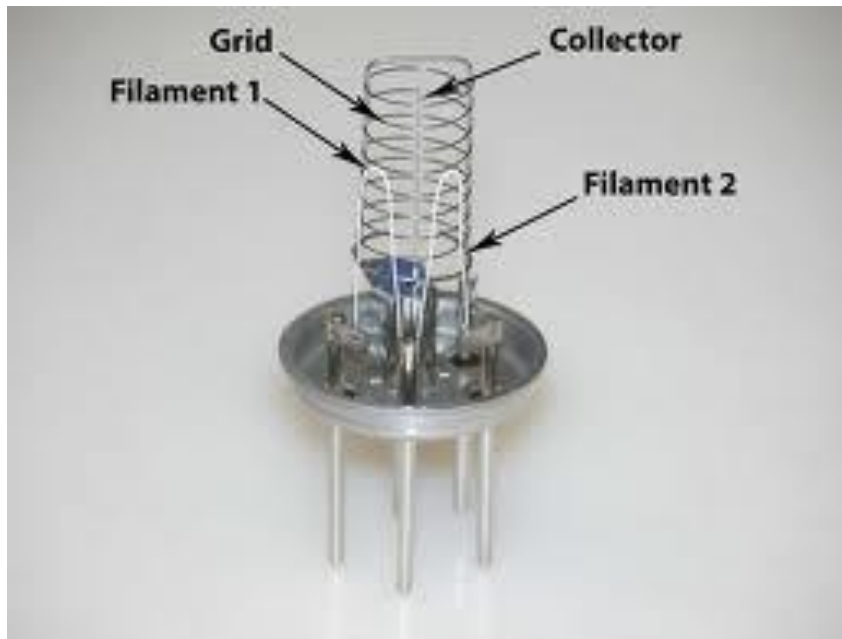
Vakuumske črpalke

- rotacijske črpalke (grobe, 1mbar)
- turbočrpalke ($10^{-3} - 10^{-11}$)
- ionske ($10^{-5} - 10^{-11}$)

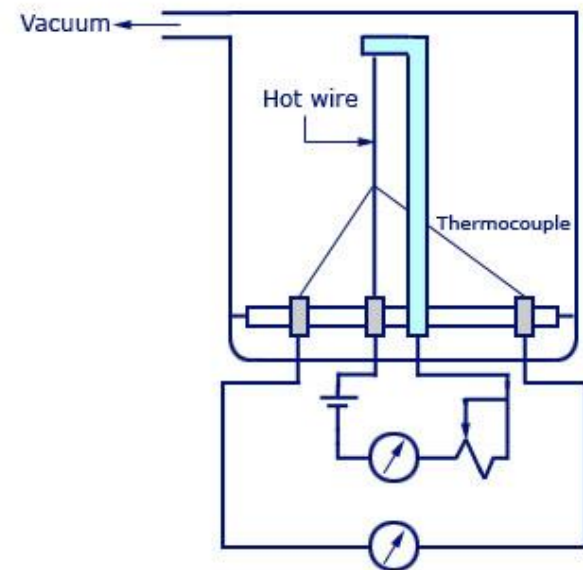

Merjenje vakuuma

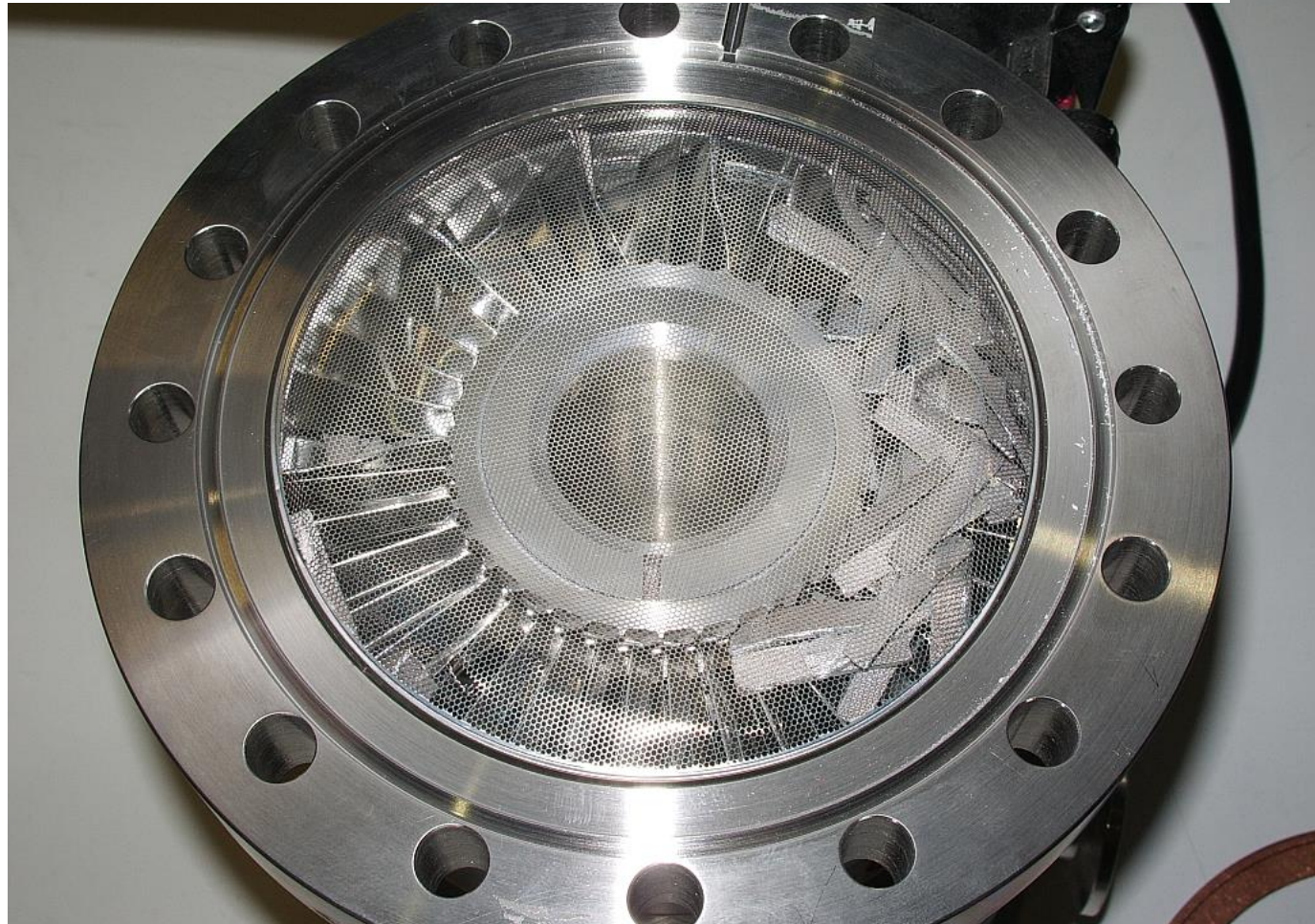
- termočlen (10^{-3} , Pirani 10^{-5})
- ionski (10^{-11})

Thermocouple Type Vacuum Gauge

IMPORTANT: If you don't know what you are doing ask someone, opening the wrong valve at the wrong time can have catastrophic and unrecoverable effects on the system!

Vakuum

Naloga: določi povprečno prosto pot molekul dušika pri različnih tlakih!

1000 mbar

1 mbar

10^{-7} mbar

10^{-11} mbar

$$k_B = 8,6 \cdot 10^{-5} \frac{\text{eV}}{\text{K}} = 1,38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K}$$

$$R = 8314 \frac{\text{J}}{\text{kmol K}} = 5,2 \cdot 10^{22} \frac{\text{eV}}{\text{kmol K}}$$

$$R = k_B N_A$$

TABLE 3.1

 n , λ , and J at various p for N_2 at 295 K $d = 0,38$ nm

p mbar	n (m^{-3})	λ	J ($cm^{-2} s^{-1}$)
$10^3 = 1$ atm	2.5×10^{25}	64 nm	2.9×10^{23}
1	2.5×10^{22}	64 $\mu m = 0.064$ mm	2.9×10^{20}
10^{-3}	2.5×10^{19}	64 mm	2.9×10^{17}
10^{-6} , HV	2.5×10^{16}	64 m	2.9×10^{14}
10^{-10} , UHV	2.5×10^{12}	640 km	2.9×10^{10}

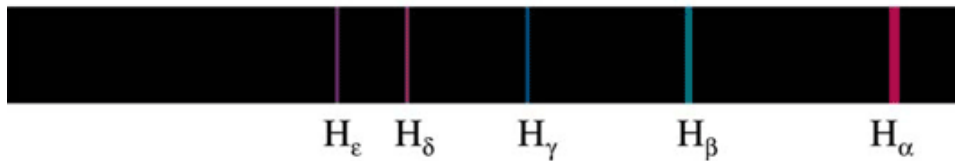
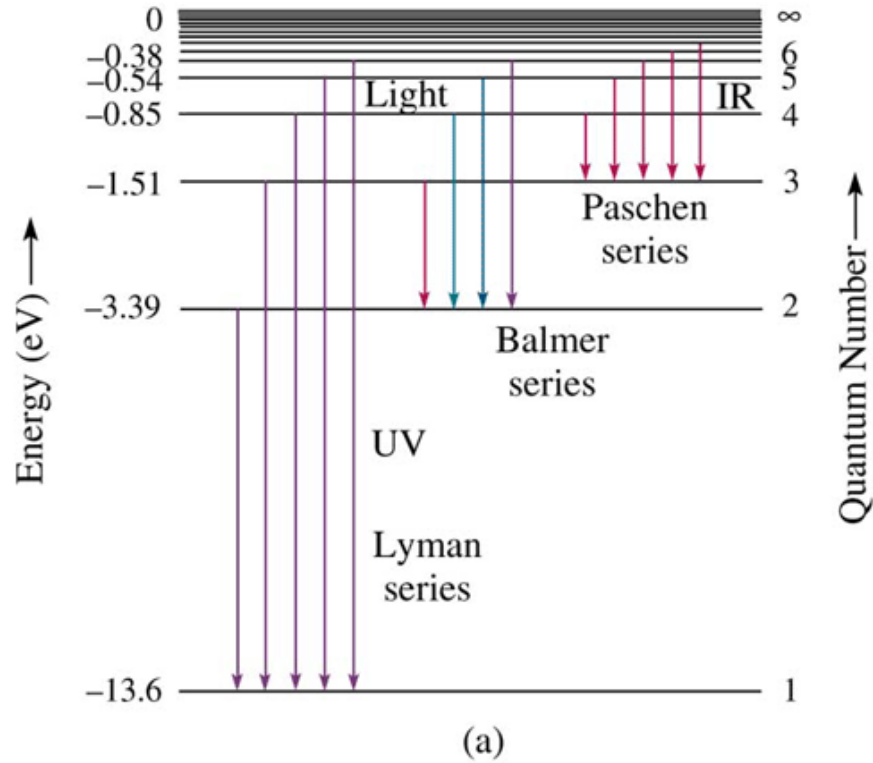
Naloga: primerjaj hitrost dušikove molekule z obodno hitrostjo lopatic turbočrpalke polmera 7cm, ki se vrti s frekvenco 600 Hz!

Naloga: koliko časa potrebuje črpalka ($S=60\text{l}/\text{min}$), da v prostornini 50l vzpostavi tlak 1mbar? Računaj, da je minimalni tlak precej manjši od 1mbar.

Atomska fizika

Vodikov atom

(b)

$$E_n = -\frac{E_0}{n^2}$$

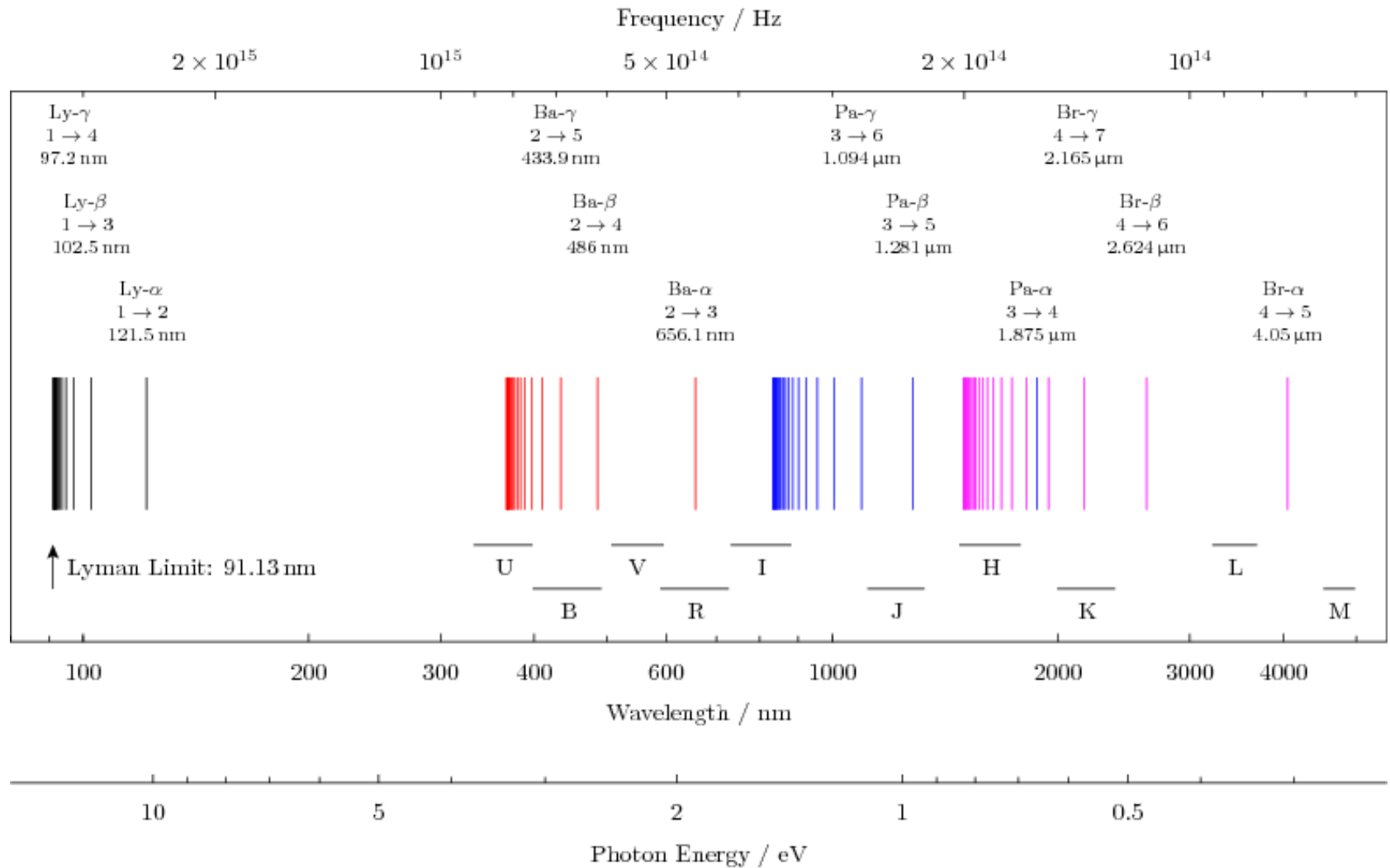
$$E_0 = 13,6058 \text{ eV}$$

$$a_0 = 53 \text{ pm}$$

$$a_n = a_0 n^2$$

$$E_n = -E_0 \frac{Z^2}{n^2}$$

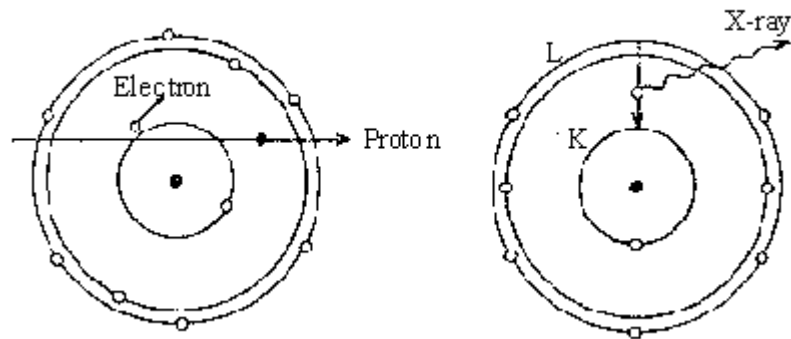
Prehodi med stanji

Uporaba: rentgenska spektroskopija

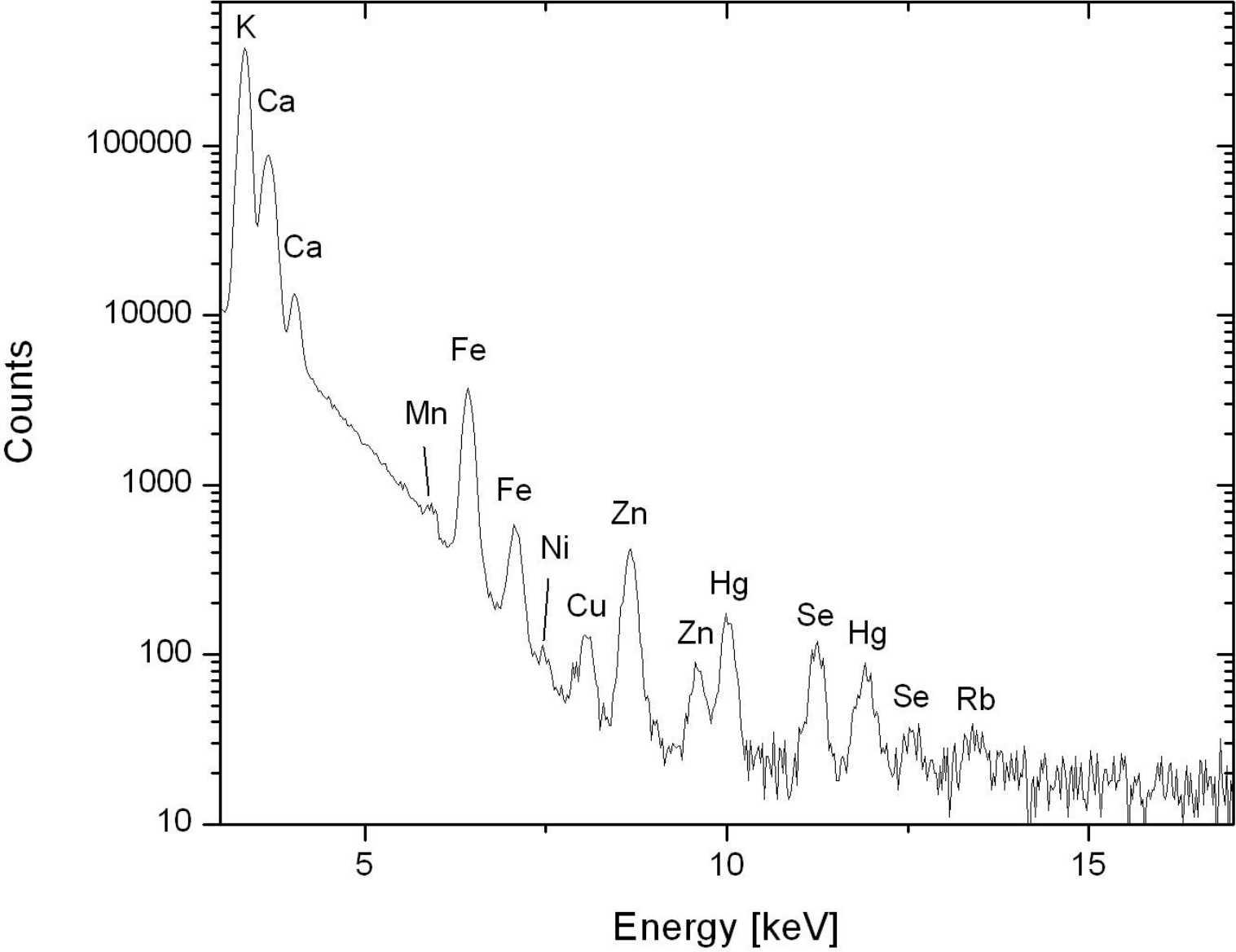
Analizni tehniki:

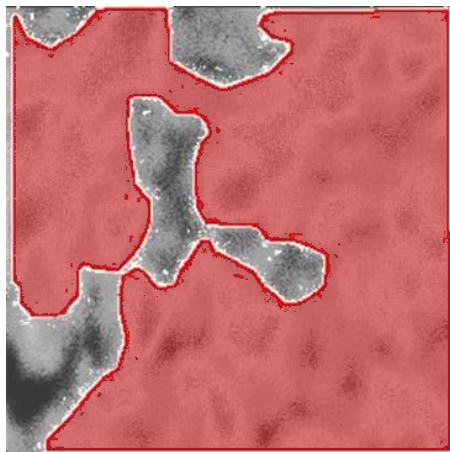
1. absorpcijska,
2. emisijska, npr. PIXE.

Germanium (iGe) X-ray spectrum (324003, whole)

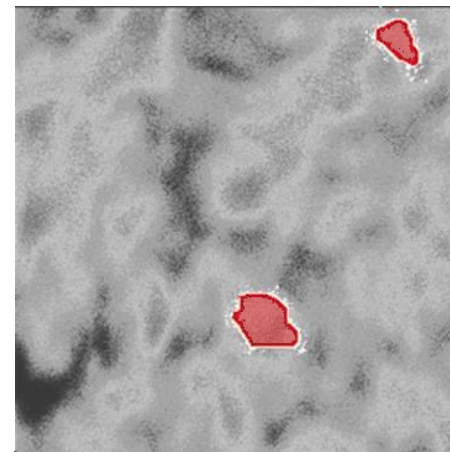

Celota

**Analiza
koncentracij
celotnega
vzorca**

**Analiza
koncentracij
Hg gnezd**

Hg gnezda 1-2

Hipofiza

**File nr.
324014**

Elementi	Konc [ppm]	Stat.err. %	Iod [ppm]
K	9675.8	0.06	4.8
Ca	1552.7	0.84	22.5
Mn	8.5	9.12	1.4
Fe	118.8	0.84	1.2
Ni	0.2	280.12	0.9
Cu	28.6	2.47	0.8
Zn	67.6	1.56	0.9
Se	53.6	3.93	2.7
Rb	17.0	19.26	5.8
Hg	138.8	2.93	4.7

Elementi	Konc [ppm]	Stat.err. %	Iod [ppm]
K	10501.0	0.3	20.5
Ca	1647.1	1.69	47.1
Mn	14.1	34.51	8.7
Fe	156.5	4.47	6.7
Ni	3.2	116.65	6.5
Cu	48.3	11.82	7.5
Zn	74.6	10.3	9.8
Se	201.4	11.67	31.3
Rb	58.6	46.55	35.6
Hg	606.6	8.03	37.1

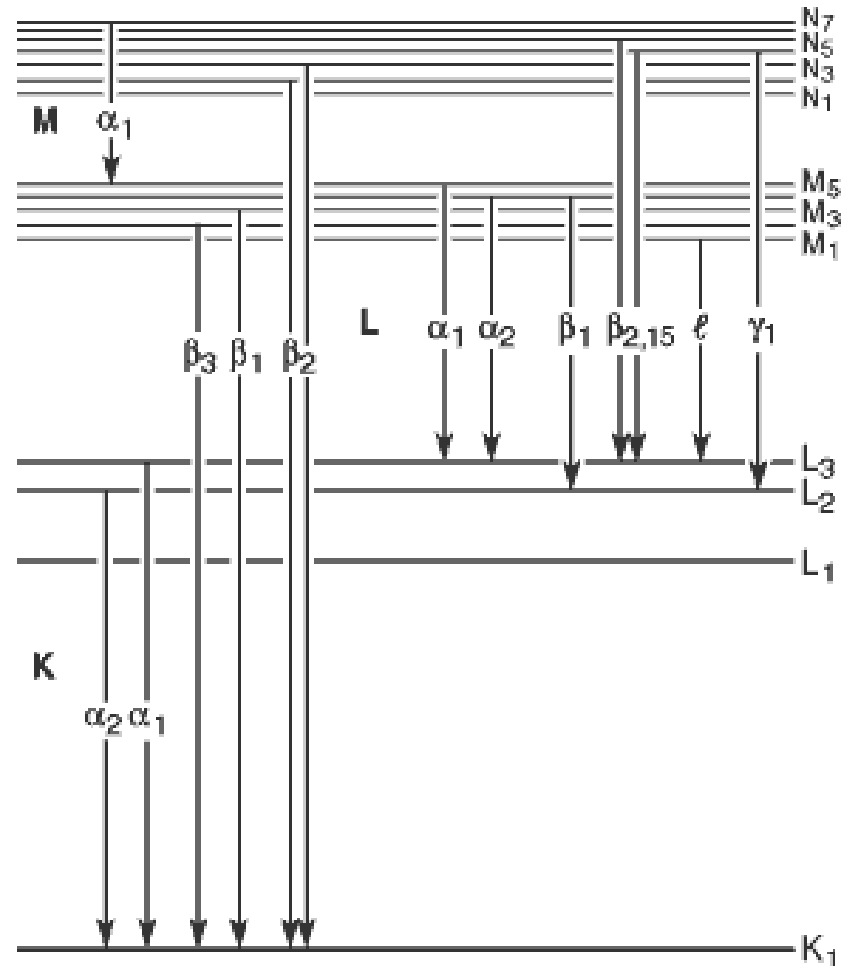
Naloga: vsaj koliko energije potrebujemo za ionizacijo 1g argona-40?

Table 1-1. Electron binding energies, in electron volts, for the elements in their natural forms.

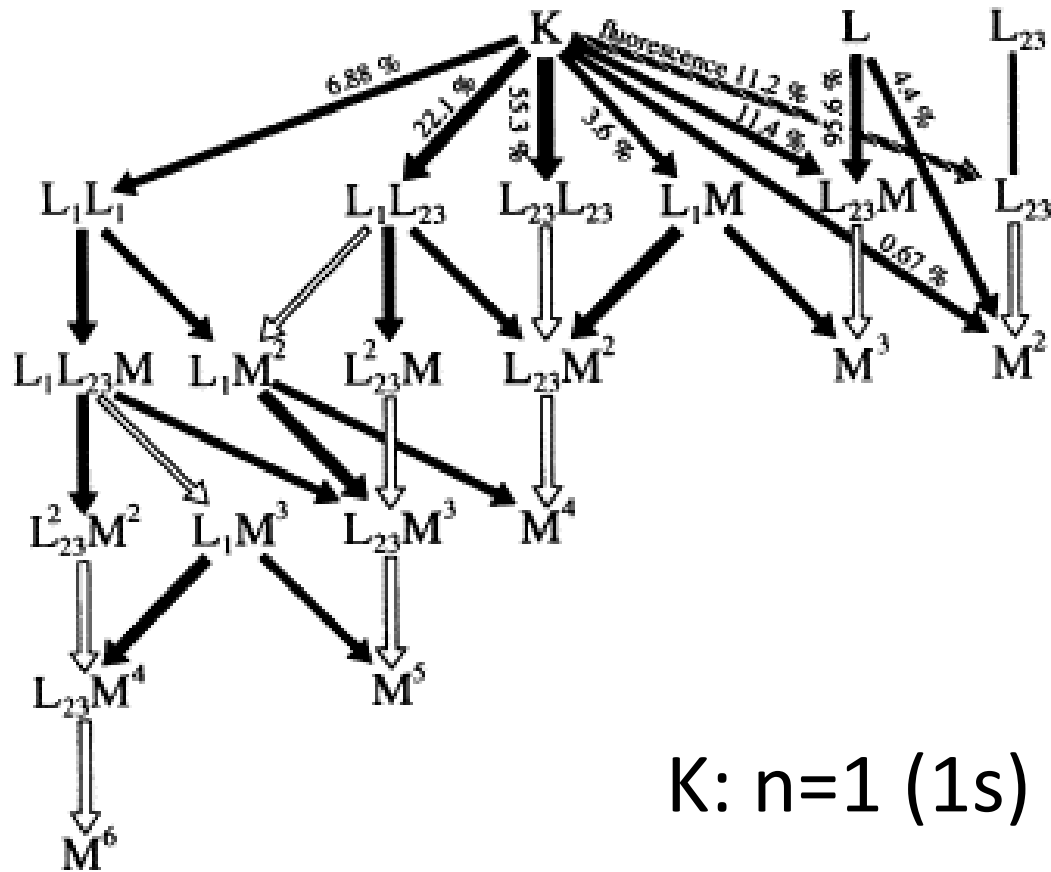
Element	K 1s	L ₁ 2s	L ₂ 2p _{1/2}	L ₃ 2p _{3/2}	M ₁ 3s	M ₂ 3p _{1/2}	M ₃ 3p _{3/2}	M ₄ 3d _{3/2}	M ₅ 3d _{5/2}	N ₁ 4s	N ₂ 4p _{1/2}	N ₃ 4p _{3/2}
1 H	13.6											
2 He	24.6*											
3 Li	54.7*											
4 Be	111.5*											
5 B	188*											
6 C	284.2*											
7 N	409.9*	37.3*										
8 O	543.1*	41.6*										
9 F	696.7*											
10 Ne	870.2*	48.5*	21.7*	21.6*								
11 Na	1070.8†	63.5†	30.65	30.81								
12 Mg	1303.0†	88.7	49.78	49.50								
13 Al	1559.6	117.8	72.95	72.55								
14 Si	1839	149.7*b	99.82	99.42								
15 P	2145.5	189*	136*	135*								
16 S	2472	230.9	163.6*	162.5*								
17 Cl	2822.4	270*	202*	200*								
18 Ar	3205.9*	326.3*	250.6†	248.4*	29.3*	15.9*	15.7*					
19 K	3608.4*	378.6*	297.3*	294.6*	34.8*	18.3*	18.3*					

Razpad vzbujenega stanja atoma

- fluorescenca: K_{α} , ...
- Augerjev pojav:
K-LL, K-LM, L-MM

K: n=1 (1s)

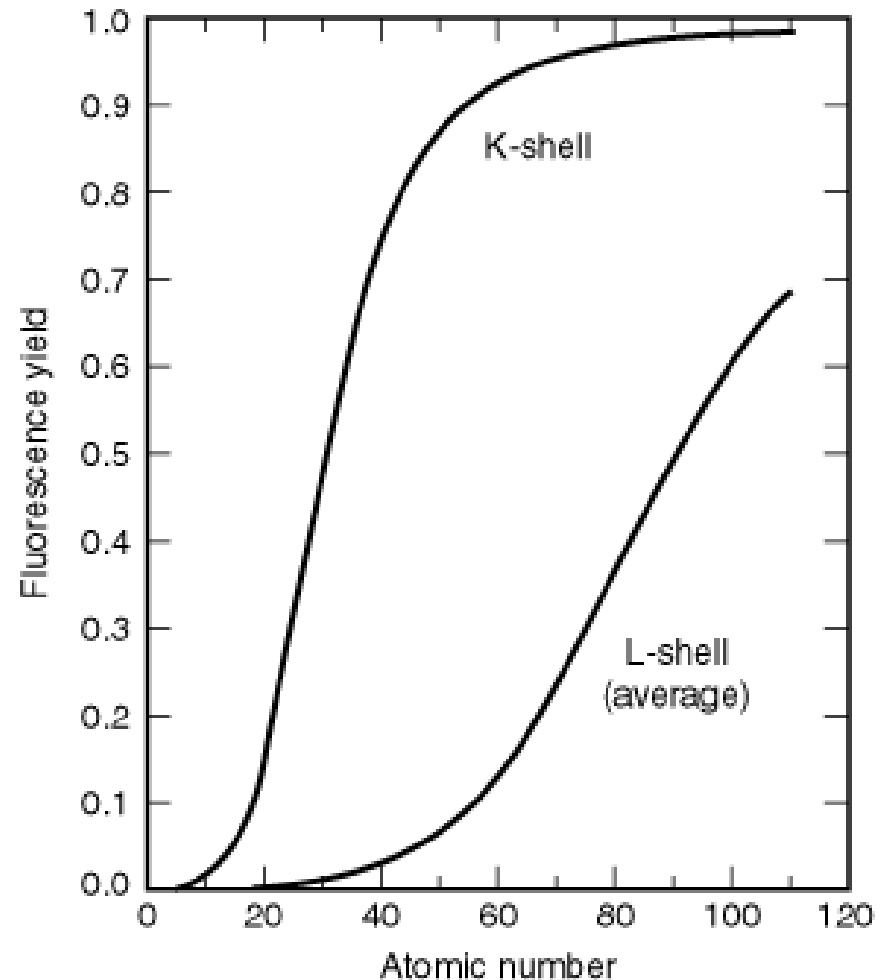
L: n=2 (2s, 2p)

M: n=3 (3s, 3p, 3d)

N: n=4 (4s, 4p, 4d, 4f)

Fluorescenčni pridelek

= Razmerje med
fluorescenčnim in
Augerjevimi razpadom

Naloga: Vzorec srebra obsevamo z rentgenskimi žarki K_{α} volframa. S spektrometrom izmerimo kinetične energije fotoelektronov, izbitih iz lupine M, ki so 58,6 keV. Oceni energijo Augerjevih K-LM elektronov!

Table 1-2. Energies of x-ray emission lines (continued).

Element	$K\alpha_1$	$K\alpha_2$	$K\beta_1$	$L\alpha_1$	$L\alpha_2$	$L\beta_1$	$L\beta_2$	$L\gamma$	$M\alpha_1$
63 Eu	41,542.2	40,901.9	47,037.9	5,845.7	5,816.6	6,456.4	6,843.2	7,480.3	1,131
64 Gd	42,996.2	42,308.9	48,697	6,057.2	6,025.0	6,713.2	7,102.8	7,785.8	1,185
65 Tb	44,481.6	43,744.1	50,382	6,272.8	6,238.0	6,978	7,366.7	8,102	1,240
66 Dy	45,998.4	45,207.8	52,119	6,495.2	6,457.7	7,247.7	7,635.7	8,418.8	1,293
67 Ho	47,546.7	46,699.7	53,877	6,719.8	6,679.5	7,525.3	7,911	8,747	1,348
68 Er	49,127.7	48,221.1	55,681	6,948.7	6,905.0	7,810.9	8,189.0	9,089	1,406
69 Tm	50,741.6	49,772.6	57,517	7,179.9	7,133.1	8,101	8,468	9,426	1,462
70 Yb	52,388.9	51,354.0	59,370	7,415.6	7,367.3	8,401.8	8,758.8	9,780.1	1,521.4
71 Lu	54,069.8	52,965.0	61,283	7,655.5	7,604.9	8,709.0	9,048.9	10,143.4	1,581.3
72 Hf	55,790.2	54,611.4	63,234	7,899.0	7,844.6	9,022.7	9,347.3	10,515.8	1,644.6
73 Ta	57,532	56,277	65,223	8,146.1	8,087.9	9,343.1	9,651.8	10,895.2	1,710
74 W	59,318.24	57,981.7	67,244.3	8,397.6	8,335.2	9,672.35	9,961.5	11,285.9	1,775.4
46 Pd	21,177.1	21,020.1	23,818.7	2,838.61	2,833.29	2,990.22	3,171.79	3,328.7	
47 Ag	22,162.92	21,990.3	24,942.4	2,984.31	2,978.21	3,150.94	3,347.81	3,519.59	
48 Cd	23,173.6	22,984.1	26,095.5	3,133.73	3,126.91	3,316.57	3,528.12	3,716.86	

hydrogen 1 H 1.0079																	helium 2 He 4.0026	
lithium 3 Li 6.941	beryllium 4 Be 9.0122											boron 5 B 10.811	carbon 6 C 12.011	nitrogen 7 N 14.007	oxygen 8 O 15.999	fluorine 9 F 18.998	neon 10 Ne 20.180	
sodium 11 Na 22.990	magnesium 12 Mg 24.305											aluminium 13 Al 26.982	silicon 14 Si 28.086	phosphorus 15 P 30.974	sulfur 16 S 32.065	chlorine 17 Cl 35.453	argon 18 Ar 39.948	
potassium 19 K 39.098	calcium 20 Ca 40.078	scandium 21 Sc 44.956	titanium 22 Ti 47.867	vanadium 23 V 50.942	chromium 24 Cr 51.996	manganese 25 Mn 54.938	iron 26 Fe 55.845	cobalt 27 Co 58.933	nickel 28 Ni 58.693	copper 29 Cu 63.546	zinc 30 Zn 65.39	gallium 31 Ga 69.723	germanium 32 Ge 72.61	arsenic 33 As 74.922	selenium 34 Se 78.96	bromine 35 Br 79.904	krypton 36 Kr 83.80	
rubidium 37 Rb 85.468	strontium 38 Sr 87.62	yttrium 39 Y 88.906	zirconium 40 Zr 91.224	niobium 41 Nb 92.906	molybdenum 42 Mo 95.94	technetium 43 Tc [98]	ruthenium 44 Ru 101.07	rhodium 45 Rh 102.91	palladium 46 Pd 106.42	silver 47 Ag 107.87	cadmium 48 Cd 112.41	indium 49 In 114.82	tin 50 Sn 118.71	antimony 51 Sb 121.76	tellurium 52 Te 127.60	iodine 53 I 126.90	xenon 54 Xe 131.29	
caesium 55 Cs 132.91	barium 56 Ba 137.33	57-70 *	lutetium 71 Lu 174.97	hafnium 72 Hf 178.49	tantalum 73 Ta 180.95	tungsten 74 W 183.84	rhenium 75 Re 186.21	osmium 76 Os 190.23	iridium 77 Ir 192.22	platinum 78 Pt 195.08	gold 79 Au 196.97	mercury 80 Hg 200.59	thallium 81 Tl 204.38	lead 82 Pb 207.2	bismuth 83 Bi 208.98	polonium 84 Po [209]	astatine 85 At [210]	radon 86 Rn [222]
francium 87 Fr [223]	radium 88 Ra [226]	89-102 * *	lawrencium 103 Lr [262]	rutherfordium 104 Rf [261]	dubnium 105 Db [262]	seaborgium 106 Sg [266]	bohrium 107 Bh [264]	hassium 108 Hs [269]	meitnerium 109 Mt [268]	ununnium 110 Uun [271]	ununium 111 Uuu [272]	ununbium 112 Uub [277]		ununquadium 114 Uuq [289]				

* Lanthanide series

** Actinide series

lanthanum 57 La 138.91	cerium 58 Ce 140.12	praseodymium 59 Pr 140.91	neodymium 60 Nd 144.24	promethium 61 Pm [145]	samarium 62 Sm 150.36	europium 63 Eu 151.96	gadolinium 64 Gd 157.25	terbium 65 Tb 158.93	dysprosium 66 Dy 162.50	holmium 67 Ho 164.93	erbium 68 Er 167.26	thulium 69 Tm 168.93	ytterbium 70 Yb 173.04
actinium 89 Ac [227]	thorium 90 Th 232.04	protactinium 91 Pa 231.04	uranium 92 U 238.03	neptunium 93 Np [237]	plutonium 94 Pu [244]	americium 95 Am [243]	curium 96 Cm [247]	berkelium 97 Bk [247]	californium 98 Cf [251]	einsteinium 99 Es [252]	fermium 100 Fm [257]	mendelevium 101 Md [258]	nobelium 102 No [259]

Aktivnost

- Aktivnost: $A = \frac{N}{\tau}$ [Bq]
- Primer: aktivnost K-40 v 1kg KCl

$$M(\text{K}) = 39,1 \text{ kg/kmol}$$

$$M(\text{Cl}) = 35,45 \text{ kg/kmol}$$

$$w(\text{K-40}) = 0,0117\%$$

$$t_{1/2}(\text{K-40}) = 1,25 \cdot 10^9 \text{ let}$$

$$A = 1,66 \cdot 10^4 \text{ Bq}$$

Datiranje

Pri datiranju starih zapisov so v pergamentu našli med 75% in 77% začetne koncentracije ogljika 14. Omeji leto nastanka teh zapisov!

Razpolovni čas ^{14}C je 5730 let.

(384BC – 167BC)

A.J. Jull et al., 'Radiocarbon Dating of the Scrolls and Linen Fragments from the Judean Desert', *Radiocarbon* (1995) 37, 11–19

Razpadi

- Po koliko razpolovnih časih dosežemo 97% ravnovesne aktivnosti, če nuklid v reaktorju nastaja s konstantno hitrostjo? (5)

3 nivojski sistem

1 → 2 → 3

$$N_1 = N_0 \exp(-\lambda_1 t)$$

$$N_2 = N_0 \frac{\lambda_1}{\lambda_1 - \lambda_2} (\exp(-\lambda_2 t) - \exp(-\lambda_1 t))$$

$$N_3 = N_0 \left(1 + \frac{\lambda_2 \exp(-\lambda_1 t) - \lambda_1 \exp(-\lambda_2 t)}{\lambda_1 - \lambda_2} \right)$$

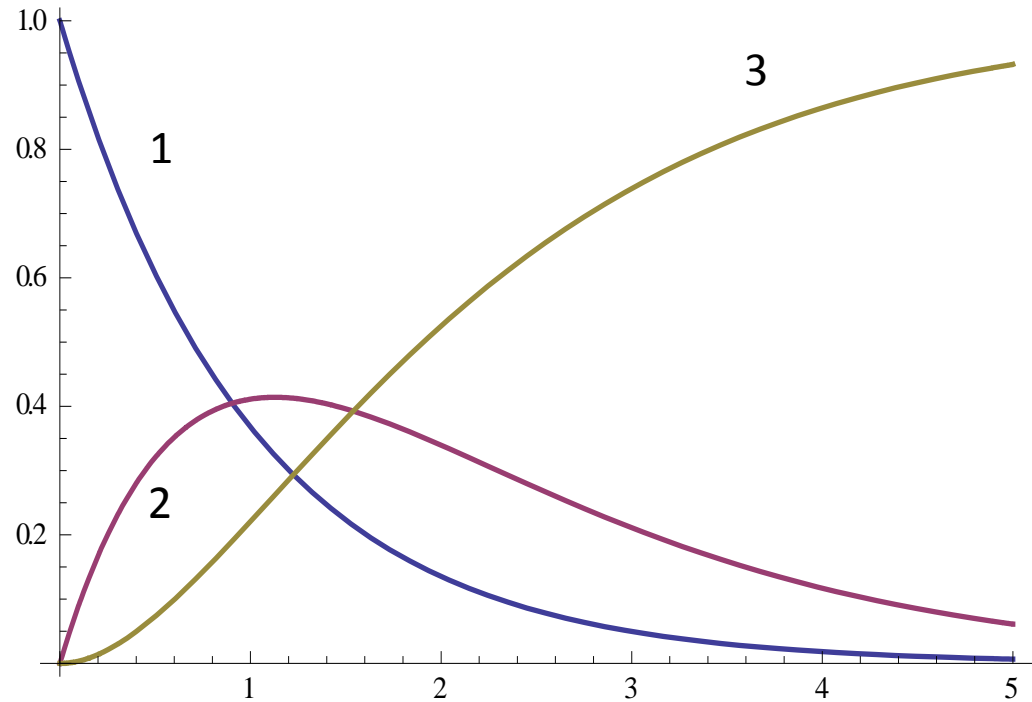

Kdaj nivo 2 doseže max?

$$t_{max} = \frac{\ln(\lambda_1/\lambda_2)}{\lambda_1 - \lambda_2}$$

$$\frac{A_2}{A_1} = ?$$

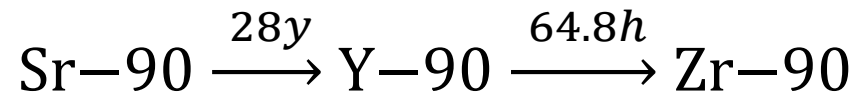
$$A = \frac{N}{\tau} \neq \frac{dN}{dt}$$

$$\frac{A_2}{A_1} = \frac{\lambda_2}{\lambda_2 - \lambda_1} \left(1 - e^{-(\lambda_2 - \lambda_1)t} \right)$$

1. $\lambda_2 < \lambda_1$: razmerje se s časom povečuje
2. $\lambda_2 > \lambda_1$: razmerje se s časoma stabilizira
3. $\lambda_2 \gg \lambda_1$: razmerje gre hitro proti 1

Primer, razpad β - pri Sr-90:

Reaktor v NEKu vsebuje 50 ton urana, v katerem je 5% ^{235}U , ostalo je ^{238}U . Oba spontano razpadata v Th z alfa razpadom. Energija delca alfa je 4,27 MeV (238) in 4,68 MeV (235). Razpolovna časa pa sta $4,4 \cdot 10^9$ let (238) in $7 \cdot 10^8$ let (235).

Določi, kakšna moč se sprošča pri spontanem razpadu.

Koliko se v enem letu zmanjša masa goriva? Moč reaktorja je 2GW.

$$1 \text{ MeV/s} = 1,6 \cdot 10^{-13} \text{ W}$$

V prostoru s konstantno koncentracijo joda v zraku teden dni vzorčujemo. Pretok črpalke je 10L/min, učinkovitost jodovega filtra pa 90%. Po zaključku meritve na filtru izmerimo aktivnost ^{131}I , ki je 100 kBq.

Ali je specifična aktivnost joda v zraku pod mejno vrednostjo za delovno okolje, ki je 1,1 kBq/m³?

Razpolovni čas ^{131}I je 8 dni.

Dodatne razpadne poti

Določi efektivni razpolovni čas ^{131}I iz telesa, če je njegov razpolovni čas 8 dni, biološki razpolovni čas pa 100 dni. (7,4 dni)

Sodelovanje sevanja s snovjo

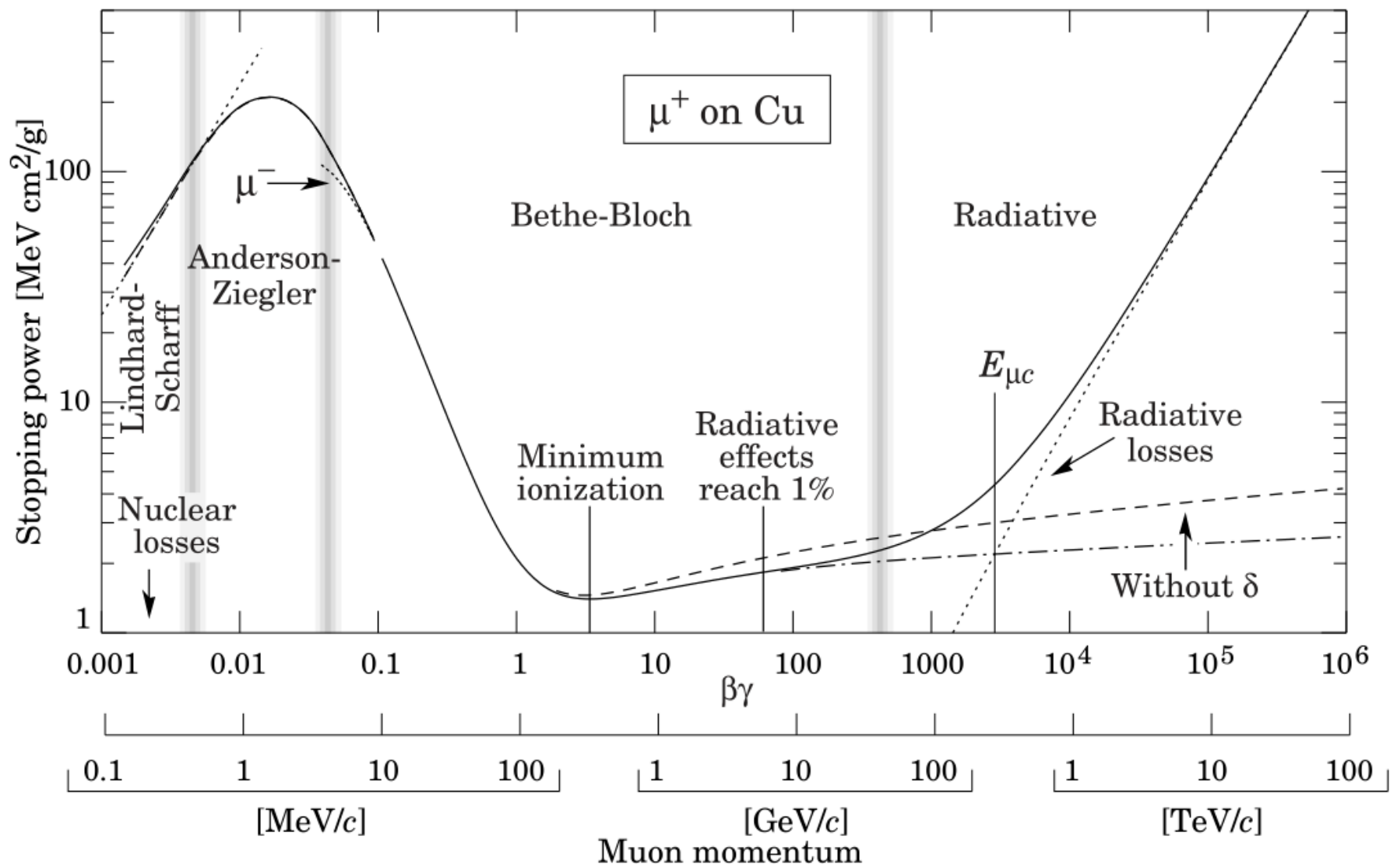
Bethe-Blochova formula

$$-\frac{dE}{\rho dx} = K \frac{Z}{A} \frac{z_1^2}{\beta^2} \left[\ln \left(\frac{2 m_e c^2}{I} \frac{\beta^2}{1 - \beta^2} \right) - \beta^2 \right]$$

$$K = 4\pi N_a r_e^2 m_e c^2 = 0,307 \text{ MeV} \frac{\text{cm}^2}{\text{g}}$$

$$I \approx Z \cdot 13,5 \text{ eV}$$

Velja za $\frac{v}{c} = \beta > 0.1$ in $z_1 < 13$, $M \gg m_e$

Naloga: Kakšno gibalno količino in kinetično energijo imajo minimalno ionizirajoči delci e^- , μ , π , p in α ?

$$\beta = 0,96$$

$$T = ?, p = ?$$

$$pc = 3,43E_0, \quad T = \left(\sqrt{1 + 3,43^2} - 1 \right) E_0$$

delec	mc^2 [MeV]	pc [MeV]	T [MeV]
e	0,511	1,75	1,31
μ	107	367	275
π	140	480	360
p	938	3200	2410
α	3800	13000	9800

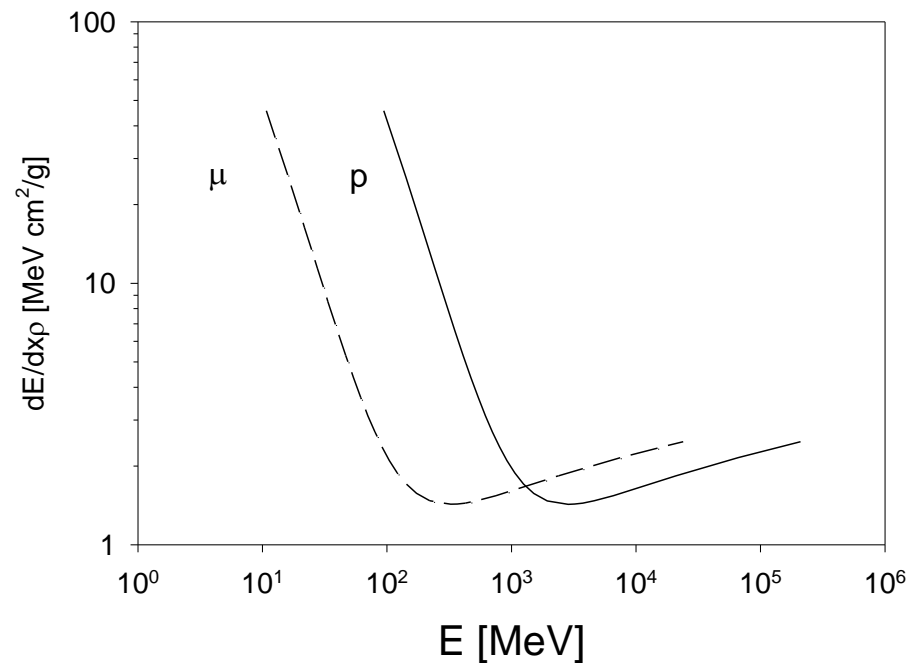
Uporaba B-B

- Oceni, kolikšno energijo izgubi delec α z energijo 20MeV, ko preleti list zlata debeline 1,5 μ m. Gostota zlata je 19,3 g/cm³, vrstno število 79 in masno število 197. Povprečna ionizacijska energija za težje elemente je sorazmerna z njihovim vrstnim številom:
 $I \approx E_I Z$, kjer je $E_I = 9,1\text{eV}$. (=0,4 MeV)

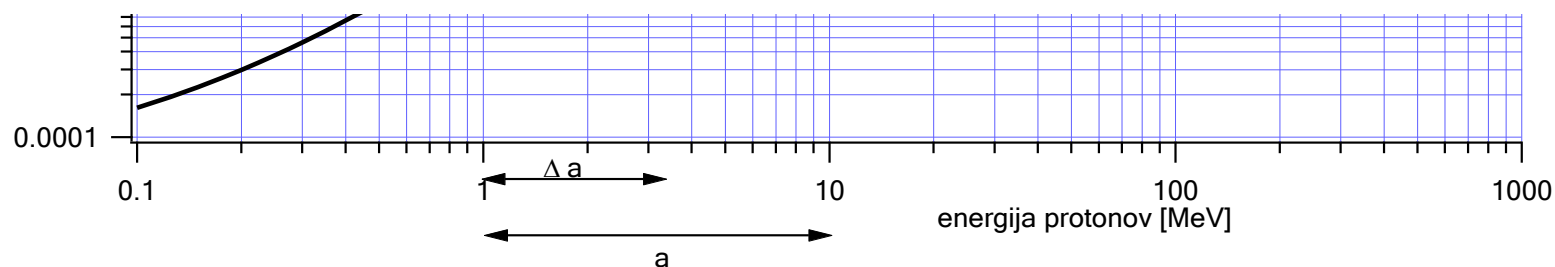
Naloga: Kozmične mione merimo z 2 cm debelim plastičnim scintilatorjem z gostoto 1.03 g/cm^3 . Kakšna je povprečna energija, ki ostane v detektorju?

$$-\frac{dE}{\rho dx} \approx 1,5 \text{ MeV cm}^2/\text{g}$$

$$\Delta E \approx 3 \text{ MeV}$$

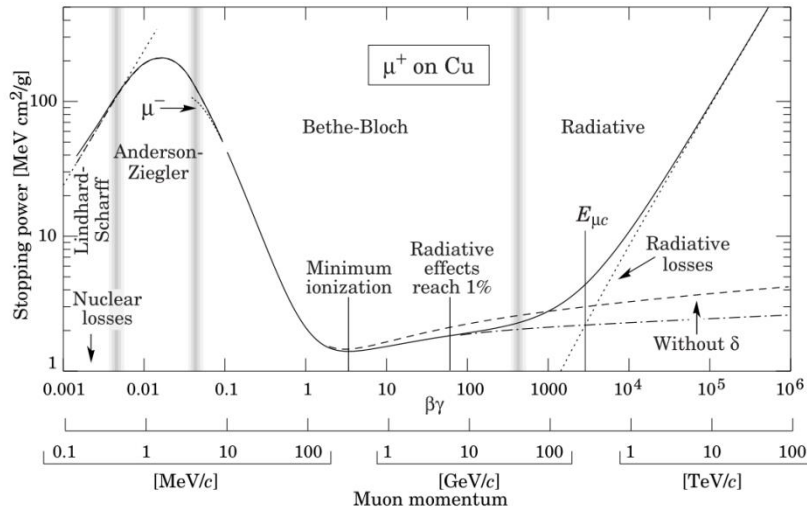
Odčitavanje z logaritemskega grafa

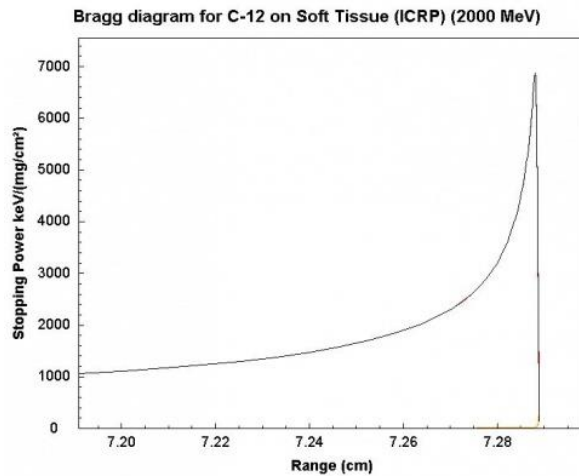
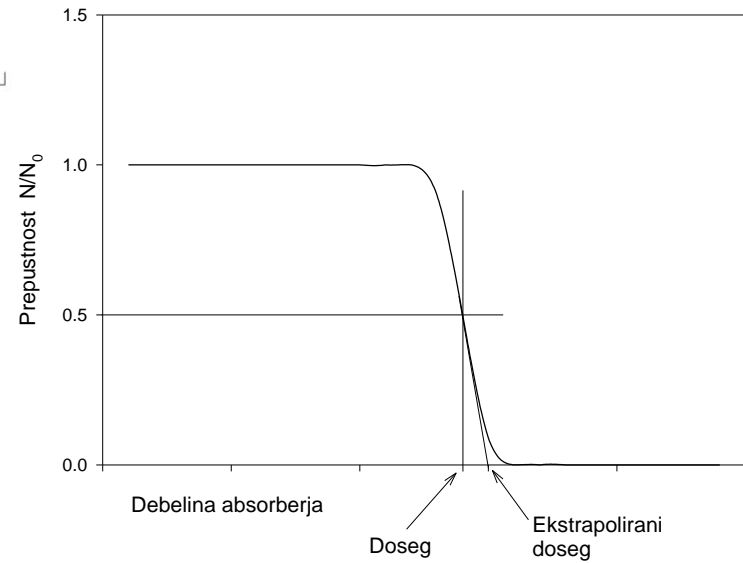
$$E = E_1 10^{\frac{\Delta a}{a} \log \frac{E_2}{E_1}}$$

$\Delta a/a$	E
0	1
0.30	2.00
0.50	3.16
0.70	5.00
1	10

Doseg delcev

Delež prepuščenih delcev v odvisnosti od razdalje

Doseg delcev

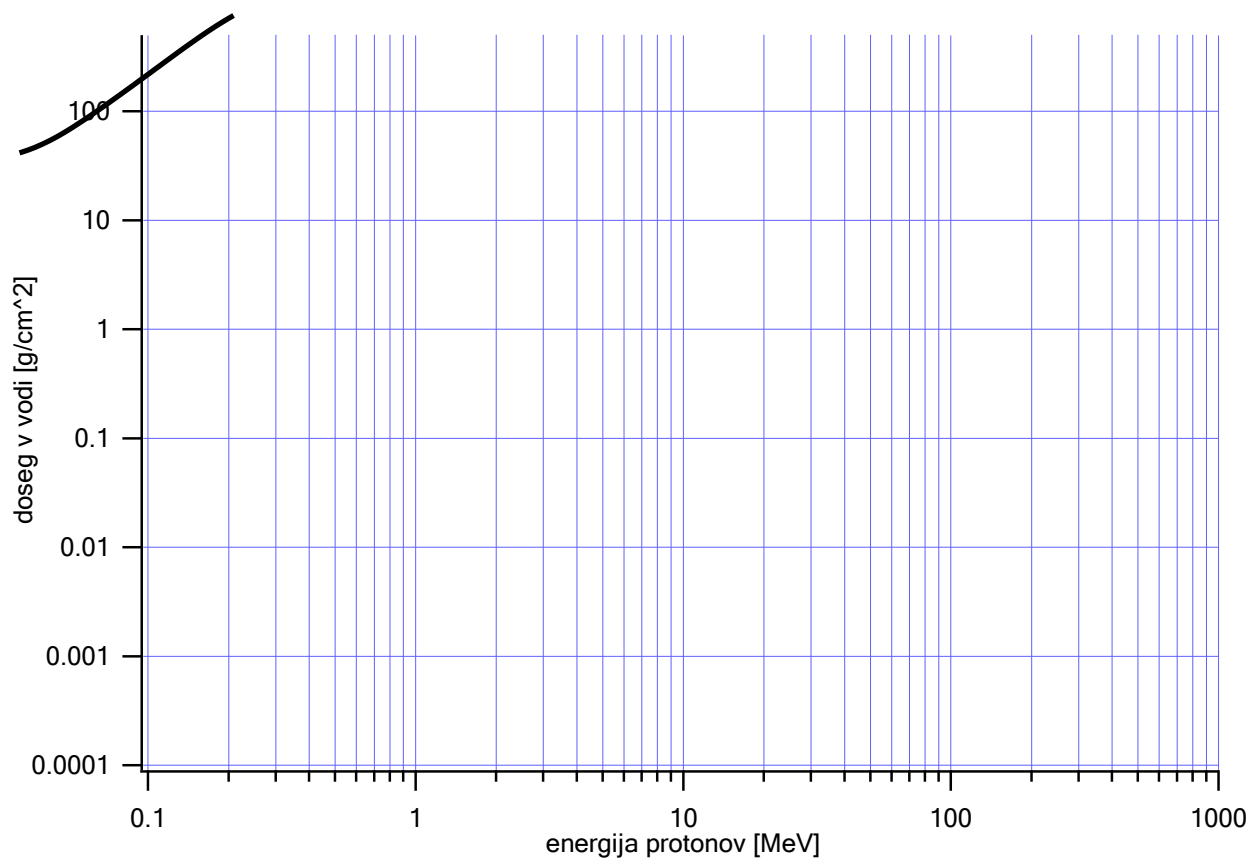
Uporabno:

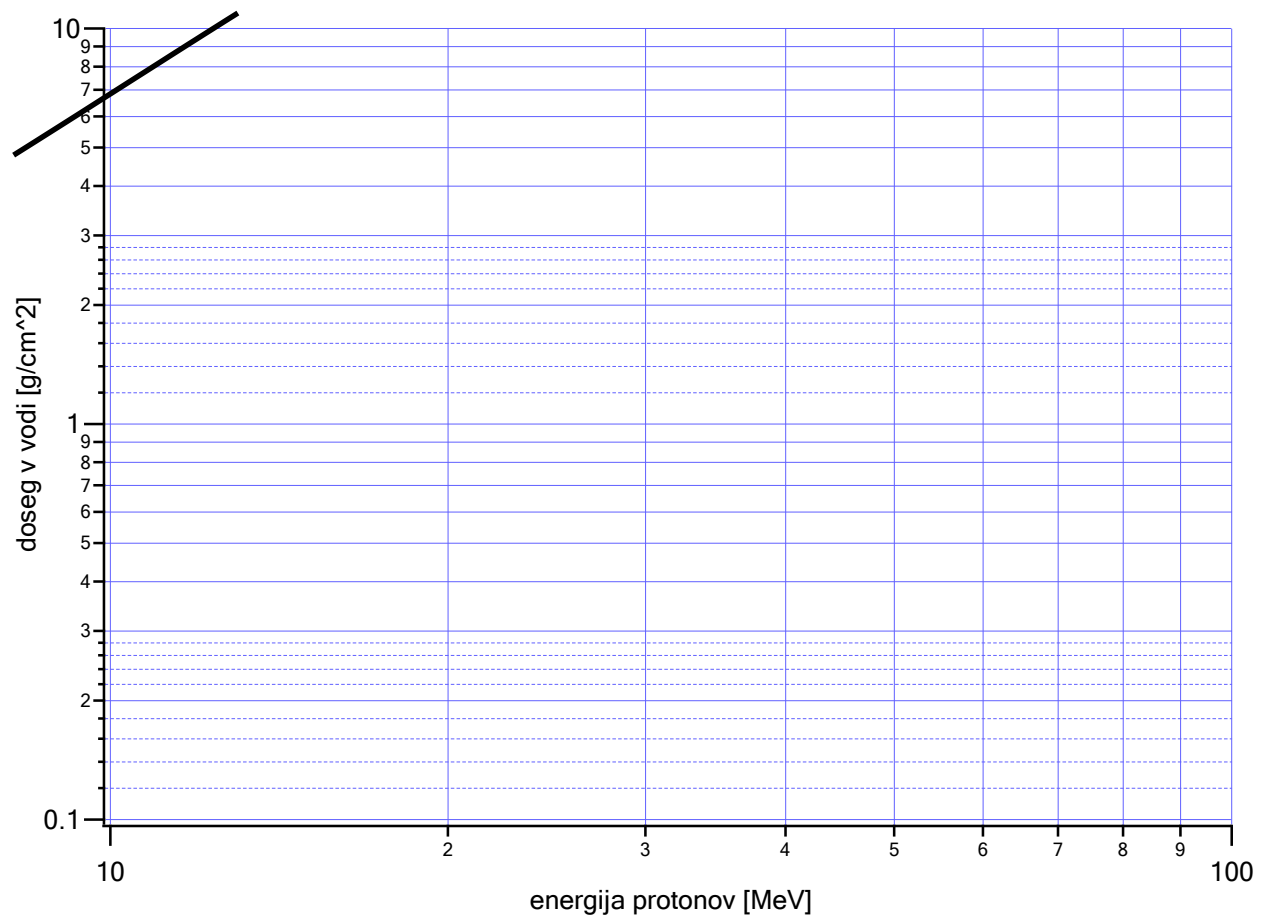
- Določanje energije delcev
- Velikost detektorjev
- Debeline ščitov
- Terapija

Naloga: Kakšna mora biti energija curka protonov, da z njimi uničimo tumor v možganih na globini 1 cm?

Podatki za doseg in izgube energij:

<http://physics.nist.gov/PhysRefData/Star/Text/contents.html>

$$E \approx 32 \text{ MeV}$$

Dosegi nekaterih delcev z energijo 1 MeV iz okolja

delec	v vodi	v zraku
α	0,01 mm	1 cm
β	1 mm	1 m
elektron	1 cm	10 m
nevtron	10 cm	100 m
γ	10 cm	100 m

Preseki = verjetnost za reakcije

$$\frac{N_r}{t} = \frac{N_0 \sigma_T}{t S}$$

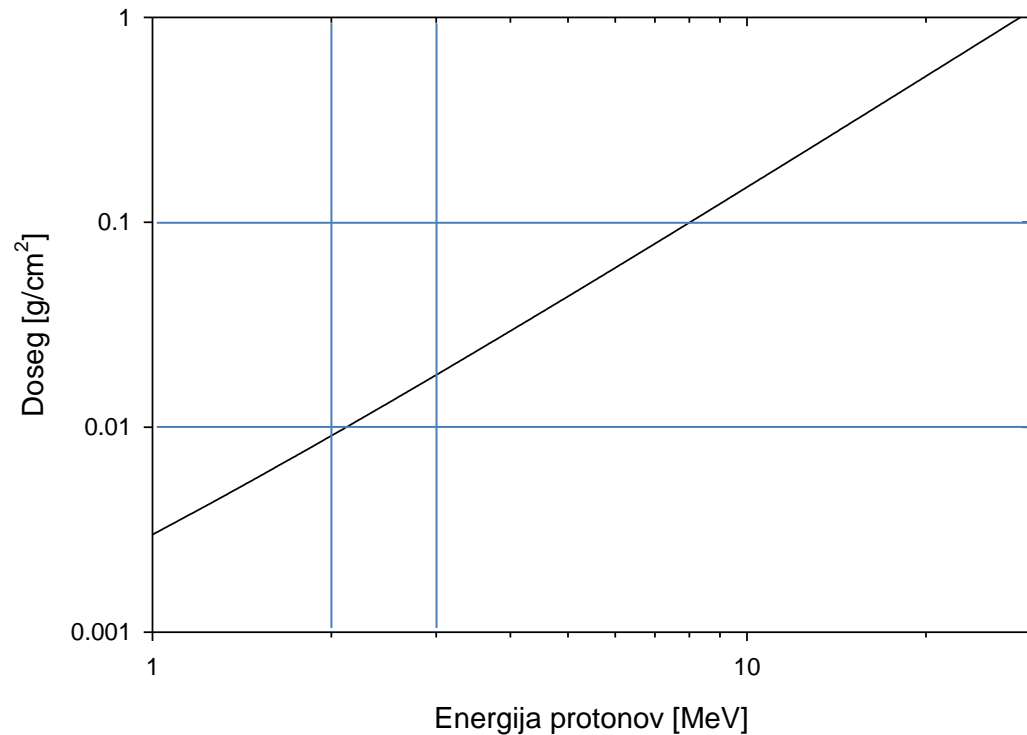
Skupni presek za reakcijo: $\sigma_T = N_T \sigma_0$

Velja za tanko tarčo, $S = \min(\text{tarča, žarek})$

S protoni iz tandem van de Graafovega pospeševalnika pri terminalni napetosti 1.5 MV obstreljujemo tarčo iz litija. Presek za reakcijo ${}^7\text{Li}(p,n){}^7\text{Be}$ je 345 mb, konstanten do praga pri 2 MeV, pri nižjih energijah protonskega žarka pa hitro pade na nič. Koliko reakcij bo nastalo, če na tarči izmerimo naboj $100\ \mu\text{As}$?

$$1\ \text{b} = 10^{-24}\ \text{cm}^2$$

Doseg protonov v litiju

$$N_R = 1,6 \times 10^{11}$$

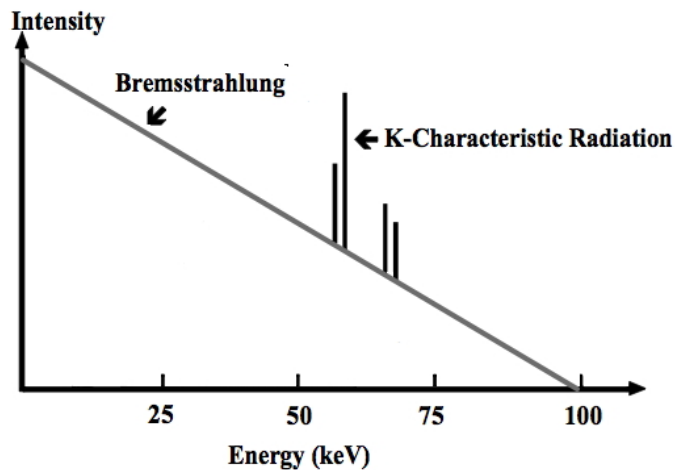
Sodelovanje elektronov s snovjo

- Izguba energije s trki in sevanjem
- Lahki delci – povratno sipanje
- Trki: podobno kot Bethe-Bloch za težke delce
- Zavorno sevanje (*bremstrahlung*)

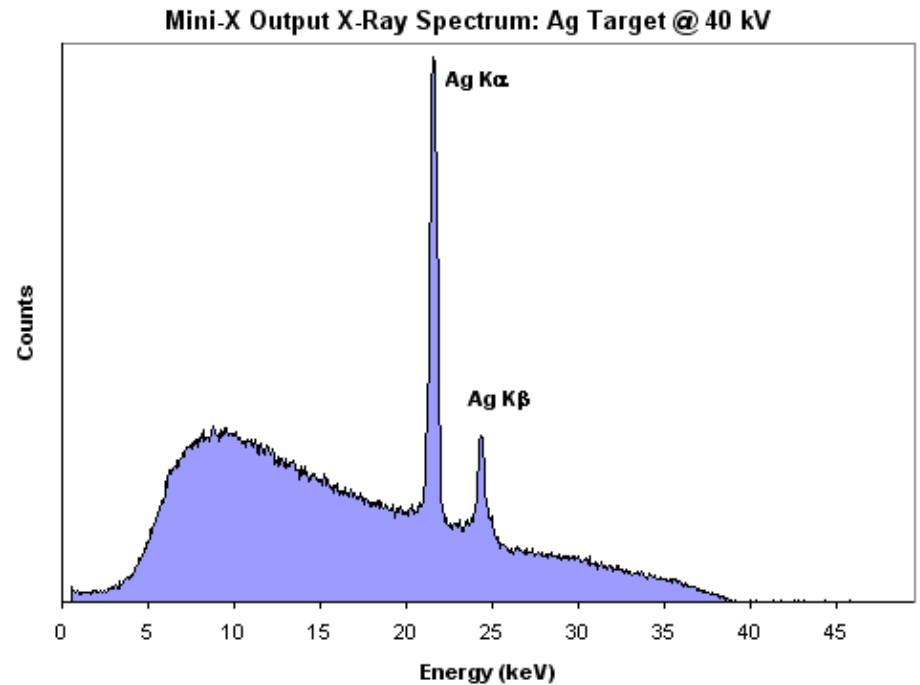
$$P \propto a^2, \text{ oz. } \ddot{p}^2$$

$$\frac{P_{el}}{P_{prot}} \propto \left(\frac{m_{prot}}{m_{el}} \right)^2 = 2000^2$$

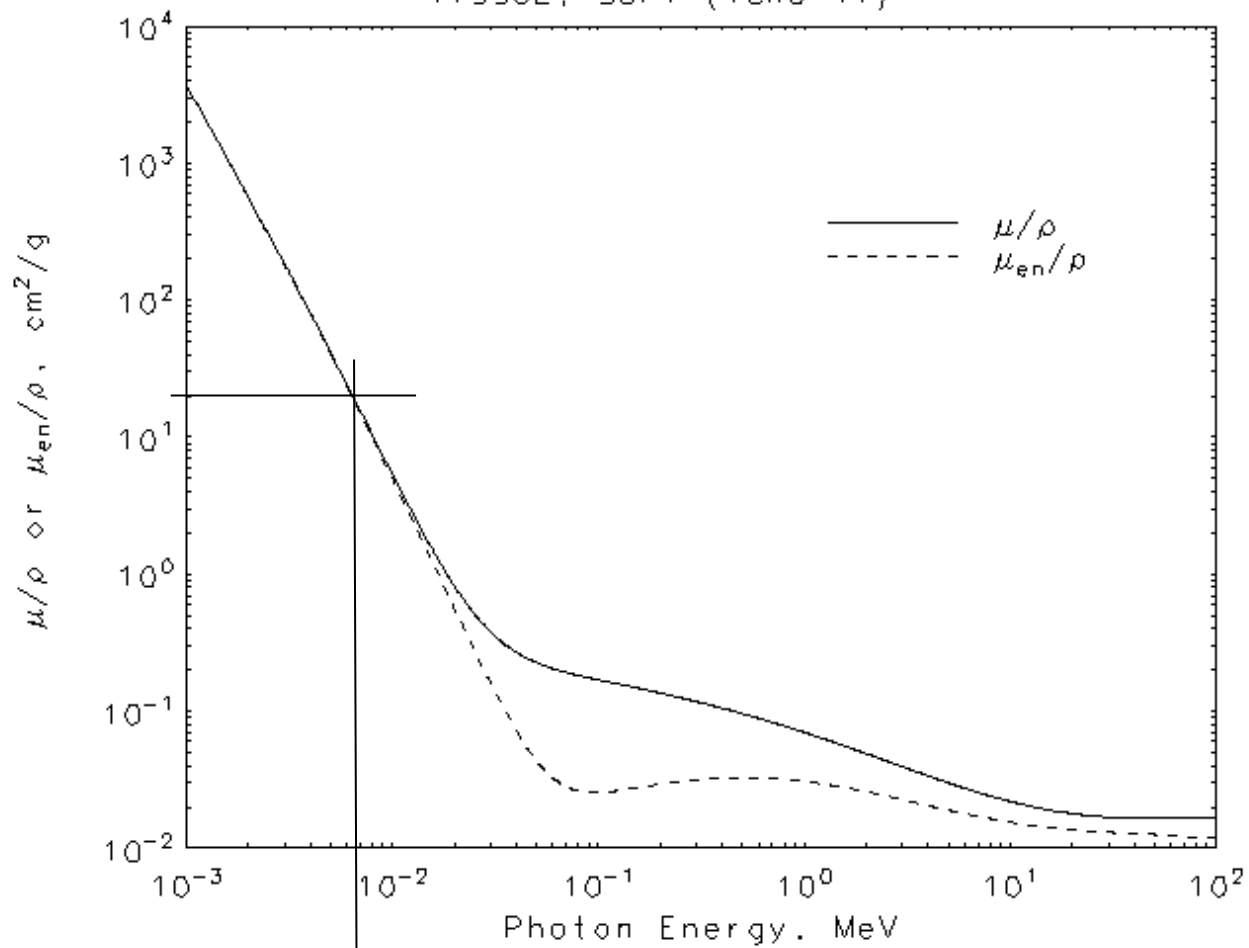
Izračunaj povprečno energijo sevanja iz 20 kV rentgenske cevi.
Absorpcijo v cevi zanemari.
Ali je taka cev primerna za slikanje glave?

The X-ray spectrum from tungsten

TISSUE, SOFT (ICRU-44)

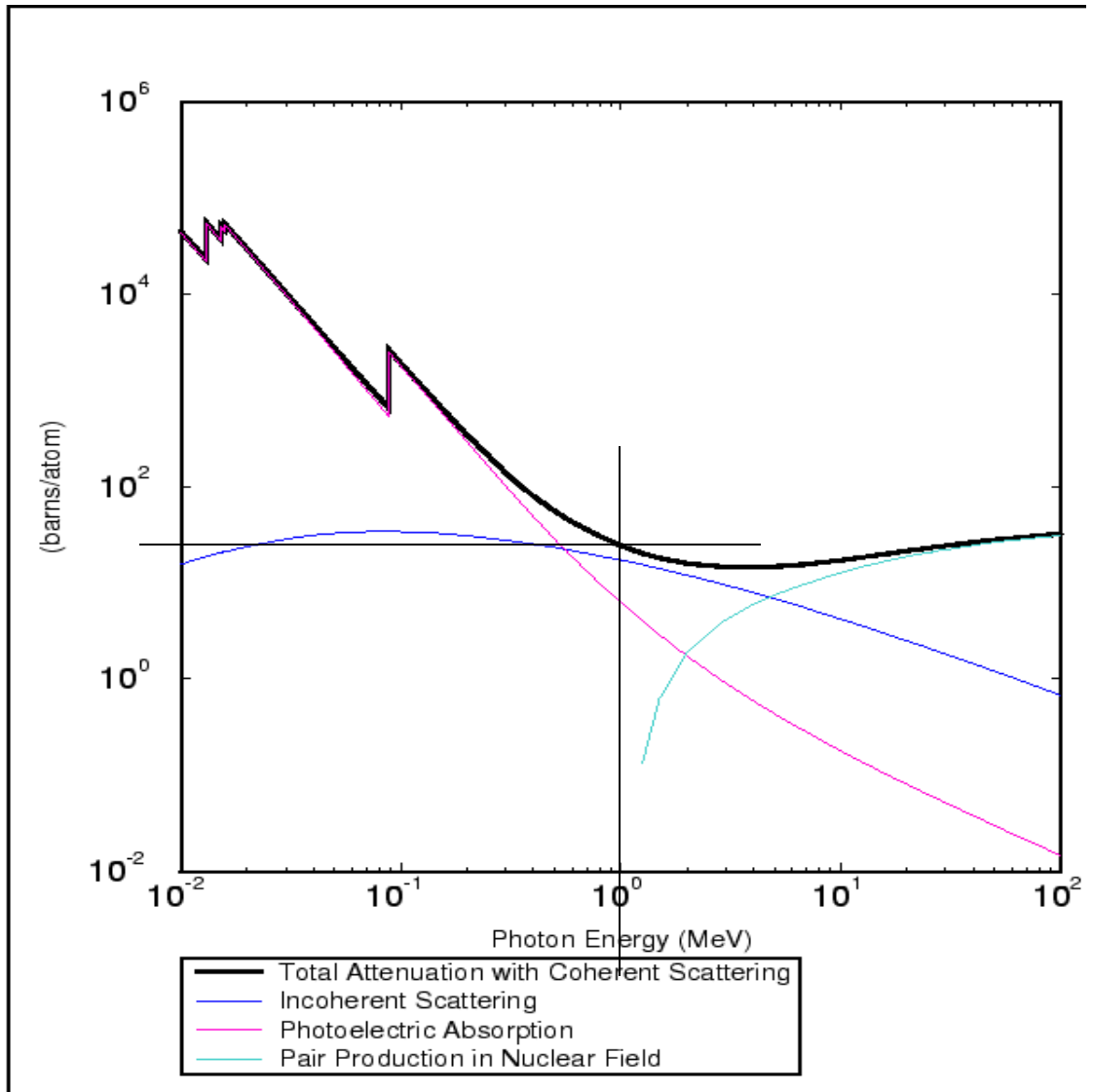
Prehod žarkov γ skozi snov

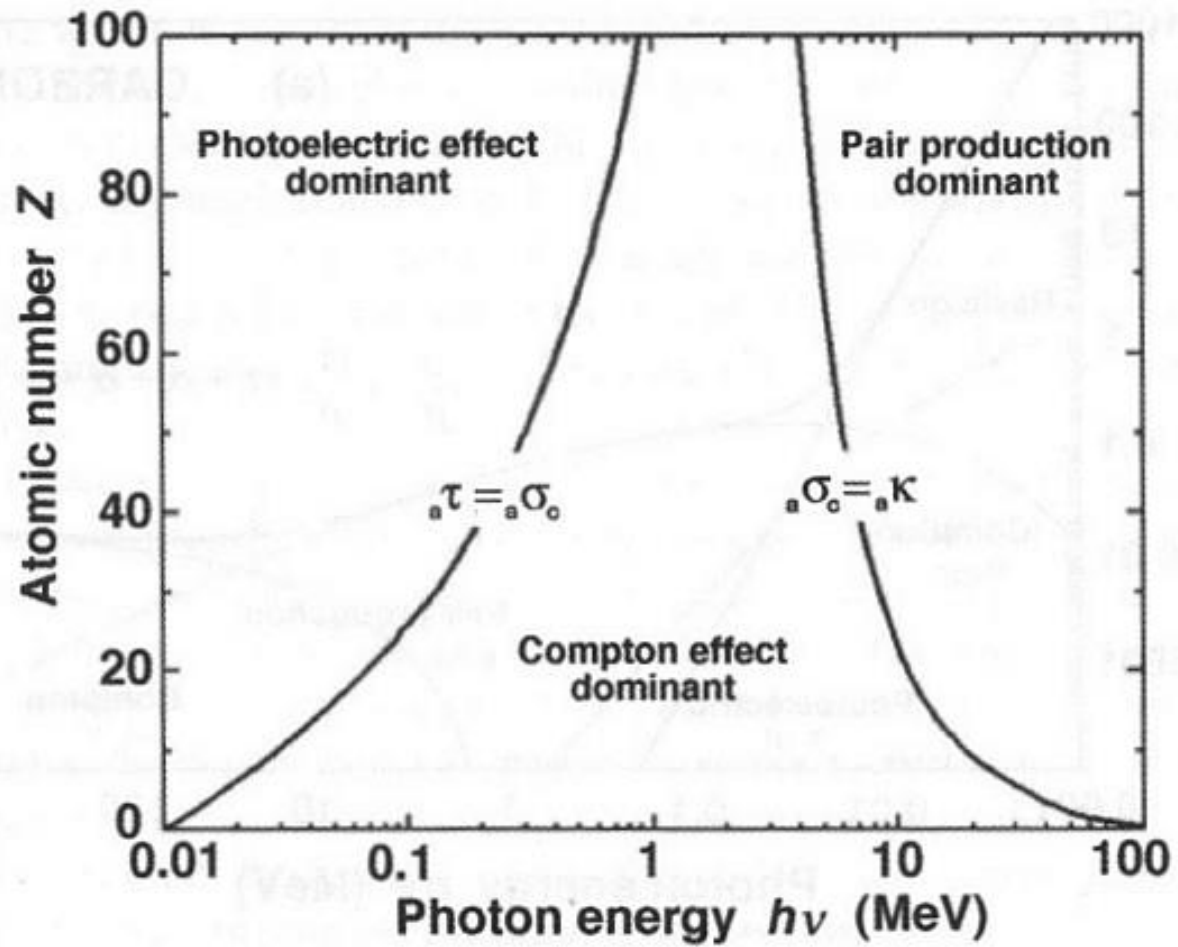
Kateri so trije najpogostejši procesi pri absorpciji žarkov γ v snovi?

Pokaži energijske odvisnosti sipalnih presekov zanje na sosednjem grafu za svinec.

Kateri proces prevladuje pri 1 MeV?

Kje je prag za proces prevladujoč pri visokih energijah?

$$\sigma = \sigma_f + \sigma_c + \sigma_p$$

Fotoefekt: $\sigma_f \propto Z^5$

Comptonско sipanje: $\sigma_c \propto Z$

Pari: $\sigma_p \propto Z^2$

Naloga: Zakaj je fotoefekt samo na vezanih in ne na prostih elektronih?